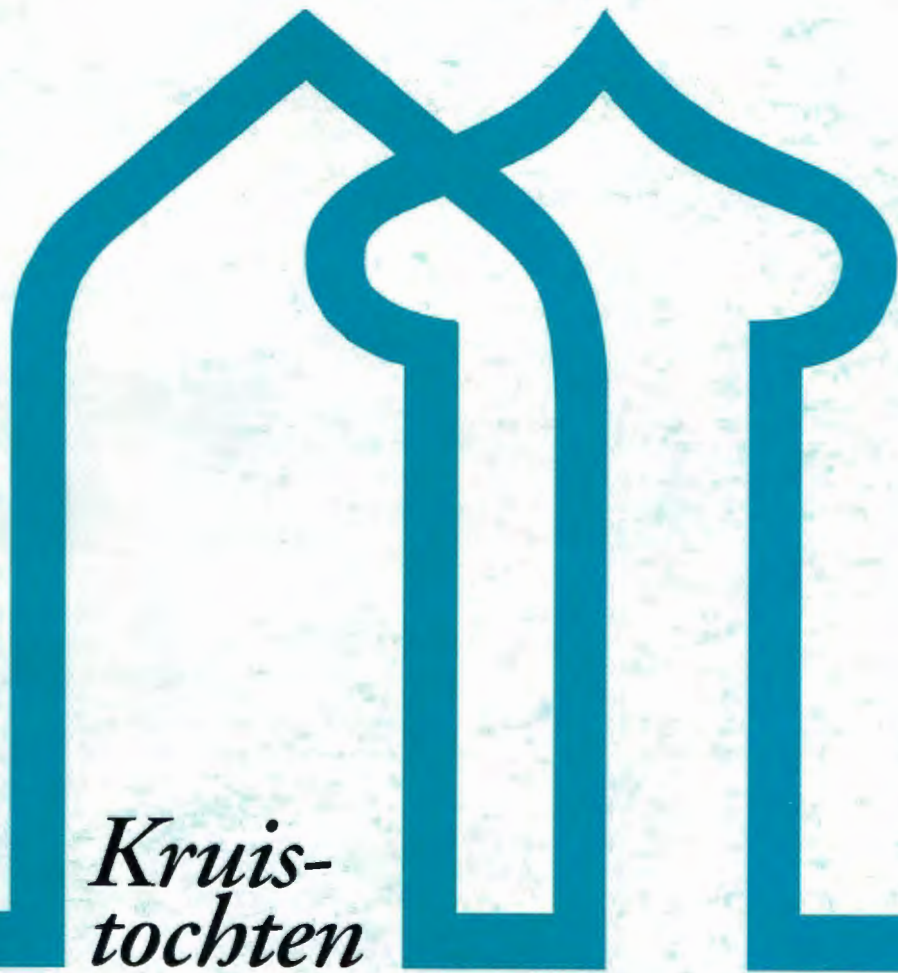

CHRISTENEN

begrip

MOSLIMS

1996
JAARGANG 22
NUMMER 130

*Kruis-
tochten*

begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

R.K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-6145159
Katholieke kerk in België: S. Lambregs, pr.
Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België, tel. (+32) 089-352 883
Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Kerk en Wereld',
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 0343 - 512241
Gereformeerde kerken: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum,
Postbus 203, 3830 AE Leusden, Tel. 033 - 4960360/ 4960329

REDACTIE:

M van den Boom
J. Folbert (contactpersoon NHK)
S. Lambregs
N. Landman
L. van Oers (contactpersoon RKK)
C. van 't Leven (contactpersoon GKN)
G. Speelman
K. Steenbrink (eindredactie)

Uitgever/ Redactie en administratie:

'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel 073 - 6145159
Fax 073 -6131175

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs
Giro 4300211 t.n.v. Begrip/ Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
t.n.v. Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk.

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Tekeningen: F. Kalb

KRUISTOCHTEN

In de zomer van het jaar 1096, nu precies 900 jaar geleden, vertrokken vier stromen mannen, vrouwen, kinderen vanuit België en Frankrijk voor een onderneming, die bijna 200 jaar zou duren. De kruistochten maakten een verwoestend spoor door Europa en het Midden-Oosten. Op de route werden een aantal joodse wijken in Duitse steden vernield. De verhouding tussen grieks-orthodoxe en latijnse christenen, die eigenlijk verbeterd had moeten worden, verslechterde op een dramatische manier. In het Midden-Oosten richtten de kruisridders enkele kleine rijken op, maar al gauw was nauwelijks iemand daar gelukkig of blij mee. De hele onderneming heeft de verhouding tussen christenen en moslims met een lastige erfenis beladen. In dit nummer bieden we een neerslag van de contacten met moslims in de Middeleeuwse Nederlandse literatuur en enkele impressies van deze onheilstochten.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP NO. 130, SEPTEMBER 1995

Leerhuis: Rabbi (Karel Steenbrink)	2
De Islam in de Middelnederlandse literatuur (Dr. G.M. Koolen)	4
Kruistochten volgens de Arabische literatuur (Prof. Anton Wessels)	12
Belgische herinneringen en herdenkingen aan Godfried van Bouillon 1096-1996 (Simon Lambregs)	16
"De zeven slapers van Tibéhirine" (het testament van Pater Le Chergé)	21
Kennen om te kunnen beminnen (S. Abdus Sattar)	24
Een eigentijdse dialoog in de voetsporen van Franciscus Cokkie van 't Leven & Irene Paridaans	27
Moslims in Europa	32
Boeken	37
Ontmoetingen en cursussen	43

RABBI

Karel Steenbrink

Prof. Mehmet Aydin (geb. 1943) heeft theologie gestudeerd in Ankara en Edinburgh. Hij doceert nu in Izmir, waar hij ook decaan is van de theologische faculteit. Al in zijn studietijd toonde Aydin grote belangstelling voor contacten met de westerse/christelijke filosofie en theologie. Hij kent allerlei stromingen door studie van de beste bronnen en contacten met belangrijke vertegenwoordigers. In het debat over de spanning tussen geloof en rationaliteit, over secularisatie en in het algemeen geloof en de moderne wereld, kan hij niet alleen zijn Turkse geloofsgenoten in West-Europa belangrijke richtlijnen geven, zijn visies zijn ook voor de (na-)christelijke Europeanen zelf van groot belang (zie ook zijn lezing in Begrip no. 122, januari 1995).

Onlangs verscheen een nieuwe bundel met artikelen van Aydin: "Islam en dialoog". Hierin vinden we onder meer een beschouwing over de grote islamkenner van de Universiteit van Edinburgh, William Montgomery Watt. Aydin is het met Watt eens, dat een van de vereisten voor de dialoog is, dat we vooral de overeenkomsten met elkaar naar voren halen en ons daarover verblijden. Als er verschillen zijn, moeten we ook niet allereerst gaan denken aan tegenstellingen en conflicten, maar moeten we beseffen, dat God nu eenmaal zo groot is, dat de mens Hem/Haar toch niet geheel kan bevatten. In plaats van tegenstellingen te benadrukken, kunnen we dan beter maar beseffen, dat ieder mens God noodzakelijkerwijze naar eigen vermogen opvat. Hij doet daarvoor

niet alleen een beroep op de grote klasiëkers uit de moslim-traditie, zoals Ibn Arabi en Mohammed Iqbal, maar ook op de filosofie van Whitehead en de proces-theologie. Hij verwijst ook naar die moeilijke periode in de geschiedenis van de Turkse islam, toen in de jaren '20 door de revolutie van Kemal Atatürk het Arabisch helemaal verboden werd, ook voor het gebed en de oproep vanaf de minaret. In plaats van het woord Allah gebruikte men Tanrı, eigenlijk het woord voor de Heilige Hemel (vergelijk de vrome Joden die in plaats het woord JHWH ook "hemelen" gebruikten, zoals zelfs nog in het christelijk Onze vader is gekomen).

In dit verband bespreekt Aydin ook de openbaring aan Mohammed. "Mohammed gaf ons niet de verwoording van het geloof volgens zijn privé ervaring van het buitenaardse. Hij stelde dat hij het ontving. Dit betekent toch niet dat openbaring alleen de bron is van de verwoording van het geloof. In feite zit er in de openbaring al een fundamenteel menselijk element, namelijk taal als een middel tot de overdracht. Het probleem hierbij is, dat niemand zijn eigen verstaan van de openbaring tot de absolute norm kan verklaren. Daarom zijn er van de geloofservaring ook weer verschillende opvattingen en dus ook verwoordingen binnen de ene islamitische traditie."

Die gebondenheid van Gods openbaring aan de menselijke taal-expressie wordt wel heel duidelijk in dat ene woord rabbi, dat een belangrijke plaats

inneemt in de Joodse, christelijke én islamitische traditie. Daarbij ondergaat het woord zulke betekenisveranderingen, dat eigenlijk gelovig spreken erdoor geblokkeerd kan worden.

In het Oude Testament betekent Rabb iets wat hoog is, in plaats of figuurlijk. Dat laatste vinden wij in 2 Kon 25,8, waar het wordt gezegd van een "bevelhebber" van de lijfwacht van het Iraakse of Babylonische bezettingsleger in Jeruzalem.

Pas in de eerste eeuw vóór Christus werd het de geëerde leraar, die wij in het Nederlands kennen als rabbijn. In maar liefst drie evangeliën (Mt. 23:7-8 en 26:25,49; Mk. 10:51 en Joh. 1:38 en een tiental andere plaatsen) wordt dit Aramese woord in de Griekse tekst overgeleverd. Lukas kent alleen de Griekse 'vertaling' *epistates* (9:33, vrgl. Mk 9:5 in het verhaal van de verheerlijking op de berg Tabor). Deze oudste Aramese aanspreektitel voor Jezus, in de gewone omgang met hun heer en meester gebruikt door de leerlingen is in de latere christelijke geschriften in onbruik geraakt. Waarom? G. Kittel's grote encyclopaedie zegt hierover: "de Palestijns-christelijke traditie trad terug ten gunste van de Hellenistisch-christelijke en daarom speelt deze titel van Rabbi zo'n geringere rol dan de andere christologische titels in de christelijke literatuur na de evangeliën" (TWNT VI:966).

Rond 700 CE wordt het naast Allah de belangrijkste godsnaam in de Koran (als "Heer", in de Hebreeuwse tijd nog aangeduid met JHWH dan wel Adonai). En wat lezen wij in de Arabische vertaling van de evangeliën? Daar wordt die oorspronkelijke naam van Jezus, door

drie evangelisten nog zo belangrijk geacht, dat zij hem in de oorspronkelijk Aramese klank weergaven in hun Griekse geschrift, *rabbi* dus, helemaal weggemoffeld! In de Arabische vertaling van Mt. 23:8 en Joh. 1:38 lezen wij voor Rabbi het Arabische *mu'allim*, geleerde of leraar, gesecculariseerd en wel, want noch de leraar in het islamitische recht, de *faqih*, noch de mystieke leraar of *murshid* komen hier als pendant van de joodse *rabbi*!

De menselijke taal, noodzakelijk, maar lastig voertuig voor de goddelijke openbaring, heeft hier in zijn ontwikkeling, de teruggang naar authentiek spreken over Jezus geblokkeerd. Het woord, dat drie van de vier evangelie-schrijvers nog zo dierbaar was, *rabbi*, dat zij het ook buiten Palestina wilden gebruiken, is door betekenis-verandering daarbuiten uiteindelijk onbruikbaar geworden. Een 'terugkeer' naar de oorspronkelijke term heeft in dit geval dus eigenlijk ook niet meer zo heel veel zin meer, tenzij er veel uitleg en verklaring, nieuwe interpretatie bijkomt. Openbaring is daarmee van de menselijke taal niet meer absoluut te scheiden. Is "dit een nederlaag van het geloof", omdat de aanspraak op een absoluut karakter wordt bestreden? Als we geschiedenis van religieuze creativiteit bekijken, dan is het geenszins zo: het is eerder de uitdaging om voor iedere generatie en tijd een nieuwe verwoording van de oude traditie te vertolken.

* De uitgave met artikelen van Prof. Dr. Mehmet Aydin, *Islam en Dialoog*, is te verkrijgen voor f 17,50 bij Stichting Nederlands-Turks Academisch Genootschap, PB 10480, 1001 EL Amsterdam

DE ISLAM IN DE MIDDEL- NEDERLANDSE LITERATUUR

Dr. G.M.J.M. Koolen

Het was Norman Cohn die er op wees dat in de elfde en twaalfde eeuw een nieuw besef van de universele aard van het christendom doorbrak, wat de belangrijkste drijfveer werd voor de kruistochten ter bevrijding van het Heilige Land. Degenen die uittrokken tegen ketterij en ongelof wilden niet inzien waarom de uitroeiing ervan niet gelijktijdig kon worden bereikt "by the physical annihilation of the unconverted" (1). Als voorbeeld noemde hij ook het Roelandslied, dat de krijgstoct tegen de Saracenen in Zaragoza bezingt.

Op de situatie in Spanje gaat een andere auteur in. Georges Duby (2) laat zien dat er tussen de islamitisch en de christelijk geregeerde gebieden geen afgebakende grenzen waren: zoals van tijd tot tijd heel wat moorse potentaten onder het gezag van de koningen van Castillië en van Aragon vielen, zo behoorden diverse bloeiende christelijke rijken tot het kalifaat. West-Europa in de elfde eeuw stond open voor allerlei ideële en esthetische invloeden en wisselwerkingen, ook tussen christelijke en moslim-culturen. Daardoor en door de kruistochten zagen velen in West-Europa hun geloof in eigen supremacie ondermijnd door de hoog-beschaafde nabuurvolken in het christelijke Byzantium en in het Spaanse rijk van de Moren. Maar anderszijds waren het met name de Franse centra van cultuur en wetenschap die het meest profiteerden van de kennis die de moslim-geleerden in Spanje bijeen hadden gebracht.

Welke geluiden bereikten de mensen in de Lage Landen? Als bron nemen we de

Nederlandstalige literaire geschriften die uit deze tijd bewaard zijn gebleven. Want die werden door sommigen gelezen, vooral aan velen voorgelezen en nagespeeld. Vele, niet alle teksten waren geïnspireerd op buitenlandse voorbeelden, vaak uit het Franse ("roman") cultuurgebied. Op die achtergronden gaan we nu niet in, omdat onze eerste interesse daarin gelegen is, te vernemen wat het gehoor in de Nederlanden aan informatie en opinies over de islam bereikte.

In de ridderromans en de abele spelen (3) kunnen we nog steeds horen doorklinken wat de mensen aan de middeleeuwse hoven boeide. In menige vertelling werden islamieten ten tonele gevoerd. Wat men van hen en van hun geloof vond, kunnen we vernemen, om te beginnen, in het Roelandslied.

1. Het Roelandslied (12e eeuw)

Het verhaal speelt in de tijd van Karel de Grote die de achterhoede van zijn leger bij de terugtocht uit Spanje had toevertrouwd aan Roeland. Het leger keerde terug van een triomfantelijke krijgstoct tegen de moslimse Saracenen. Alleen de koning van Zaragoza was nog niet vernietigd. Het Lied verhaalt hoe Roelands mannen in de Pyreneeën in de rug werden aangevallen, eerst door die koning Marcelijs en dan nog door diens oom Galifer met twintig duizend man. De strijd was er een van heiden tegen christen, maar vooral een manmoedige strijd van ridders tegen elkaar. Toen de slag ten einde liep, hadden beide partijen hun doden te betreuren. Met een eigen "De Profundis" riepen de moslims

"Mamet" aan, "dat hise hulp (: hielp) uten diepen". Alleen Marcelijs' vrouw Braymonde viel wat uit de toon toen ze het verlies van haar man vernam:

"Sij vliec -vloekte- haer God ende wedersede sijn ghebot" vanwege de geleden nederlaag en "op wie U dient, slaat Gij waarlijk maar weinig acht en Gij zijt maar karig met uw loon."

En nadat zij haar man had laten afranselen, verbrijzelde zij de beelden van Tervogant en Mamet (vs.987-1005).

In dit lied komen beide kampen als evenwaardig aan de orde. Er is geen sprake van enige neerbuigendheid ten opzichte van de aanhangers van de islam. Het gedrag van de vrouw Braymonde om God te vervloeken, zal bij de toehoorder opzien gebaard hebben. Zo'n lastering was iets dat men bij christenmensen niet zou tegenkomen. De onderwerping van Zaragoza aan keizer Karel was er wel een waardig antwoord op.

In het verhaal duiken twee namen op, "Mamet" en "Tervogant", die we ook in volgende vertellingen tegen zullen komen.

2. Floris ende Blancefloer (midden 13e eeuw)

Een heel ander thema wordt in Floris ende Blancefloer aan de orde gesteld, een liefdesverhaal tegen een oosters decor, want Blancefloer is een buit gemaakt christenmeisje en Floris de zoon van de islamitische koning Fenus. Ze werden samen opgevoed en raakten dus verliefd op elkaar, wat de koning niet zinde: die stuurde zijn zoon weg. Toen dat niet hielp, verkocht hij het meisje en wendde tegenover zijn zoon haar dood voor. Maar toch wisten ze elkaar met veel slimheid te vinden en toen leefden ze nog lang en gelukkig.

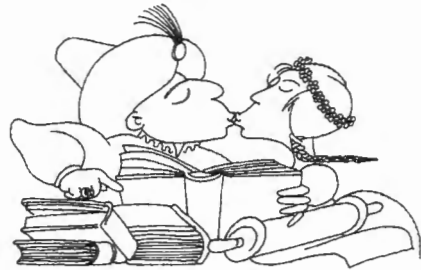
Hoewel het verhaal aan het hof van een

islamitisch vorst speelt, wordt weinig over de heersende godsdienst verteld. Wel is met veel smaak kond gedaan van het hoge beschavingsniveau van dat hof:

"Als die coninc hadde vernomen, dat zijn kint soe verre was comen, dat het mochte ter scole ghaen, ende lettren kennen ende verstaen, riep hi te hem sinen zone, als hi dicke (:vaak) was ghewone. Minne, seit hi, ic sal di ter scolen doen: di sal leren meester Gaydoen, een wijs meester ende een vroet" (vs.293-301)

en op Floris' aandrang kreeg ook Blancefloer dezelfde leermeester:

"des waren die kinder beide vro. Men dedese ter scolen, ende si leerden" (vs.312-313).

Zoals ook in Het Roelandslied, werden de islamieten zonder enige bijklank "heidenen" genoemd. Met evenmin enig opzien werd gemeld dat de koning zijn zoon en Blancefloer toevertrouwde aan een christelijke min.

Wel werd deze "heyden coninc uut Spaengen" voor de voeten geworpen dat hij in de christelijke landen schandelijk te keer was gegaan: roof en brand had gesticht, muren en burchten gesloopt en kloosters, munsters en godshuizen verwoest:

"Hi sciere meerde an een sant (:Fenus legde dra aan aan het strand) ende ghinc op inder kerstinen lant. Roof ende brant dedi stichten,

die mure breken, die borghe slichten (:slechten, slopen), Cloesters, monstre ende gods huus dede testoren (:verwoesten) die coninc Fenus." (vs.96-101)

Hij schudde pelgrims uit en roofde ook een zwangere weduwe; op eenzelfde palmzondag beviel zij van het meisje dat Blancefleur gedoopt werd en de koningin van een zoon, die de magiërs, na hun boeken geraadpleegd te hebben Floris noemden.

Na veel zwerftochten en wederwaardigheden, bij de beschrijving waarvan de auteur kwistig van zijn kennis van de klassieken blijk gaf, volgde uiteindelijk de hereniging van het paar en in de laatste verzen van dit lange lied werd hij omwille van Blancefleur christen en liet hij zich dopen:

"Om dat Blancefleur ooc kersten was gheliefde hem ende luste das, dat hi wart kersten ende hem dopen dede ende al tvolc van sinen lande mede" (vs.3952-3955).

De bewondering om de edele cultuur overheerst in dit liefdesgedicht. Er klinkt wel iets door van de kruistochtverhalen waarin de islamieten als moordenaars, rovers en heiligschenners wer-

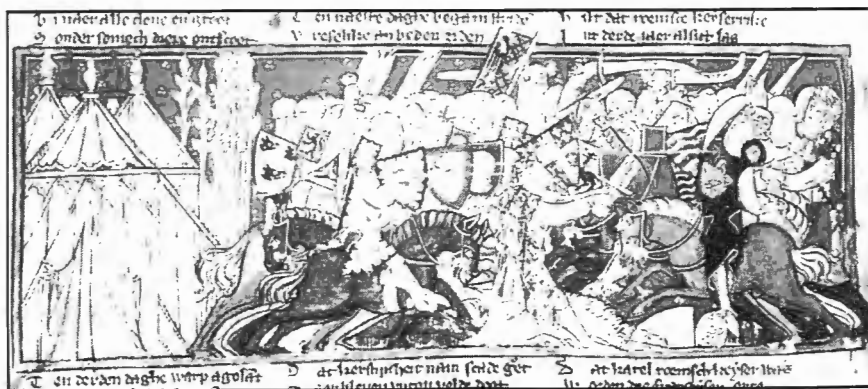
den afgebeeld. Een enkele keer werd de Saraceen verrassenderwijs "Torke" (vs. 143) genoemd, Turk, hoewel het verhaal zijn zwaartepunt in het westen heeft.

3. Vanden levene ons Heren (2e helft 13e eeuw)

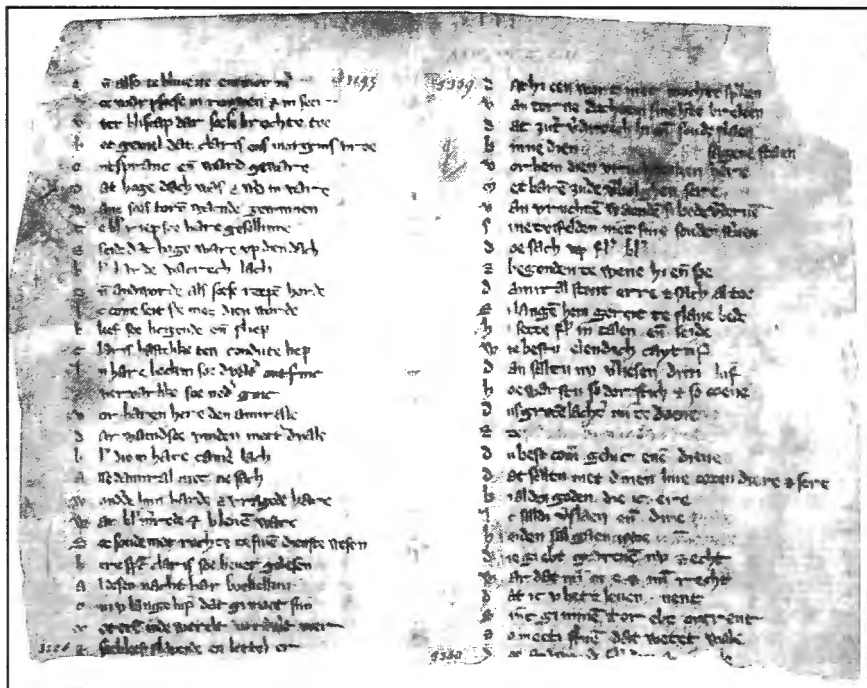
In de tweede helft van de dertiende eeuw zette een verder onbekende priester zich aan het berijmen van Jesus' leven. De ridderromans had hij gelezen, hij noemde onder meer het Roelandslied. Maar die lectuur vond hij ijdele praat en beuzelarij; daarom bood hij de gewone lezer liever zijn "Vanden levene ons Heren" aan.

Minder tot verbazing van die lezer dan van ons kwam de naam van Mohammed daarin een keer voor. De beschuldigingen die de joden ten overstaan van de landvoogd Pilatus uitten, begonnen aldus:

"Si seiden: Here, siet hier den man die god wilt sijn, maer hi en (:niet) can; die brengt in werringen al ons lant, hi heeft verkeert die rijcste tsire (:op zijn) hant, hi heeft gedaen al dat hi wilt, hi heeft onse afgode al gestilt (:allen de mond gesnoerd), hi heeft te broken onse wet, bi (:door) hem es bleven (:ten onder ge-

gaan) Maumer;
 hi seit wonder, hi seit hi es god,
 hets men (:minder) dan niet; hi maect
 sijn spod (:spot met ons)” (vs. 2389-
 2398).

4. Sinte Franciscus Leven (1276/1282)

Nu volgen drie werken die alle aan
 Jacob van Maerlant worden toegeschre-
 ven. Op verzoek van minderbroeders
 vertaalde hij een Latijnse levensbescrij-
 ving van hun stichter. Daarin stipte hij
 Franciscus’ reis naar Marokko aan,
 waarbij de heilige de marteldood in de
 ogen wilde zien (vs.5035-3038):

”Daer om dat der maertelien smerte
 so beghert was in sinen herte,
 dat hi de edele doot so zere
 begherde om onsen here” (vs. 5035-
 5038).

Uitvoeriger ging hij in op Franciscus’
 optreden in Syrië. Daar werd Damiate

belegerd door de kruisvaarders, maar de
 sultan wist van geen wijken:
 ”Die soudaen (:sultan) had uut gegeven
 wreet gebod up onse leven:
 die eens kerstijns hooft bringen woude
 dat hi enen bisant (: gouden munt) eb-
 ben soude” (vs.5091-5094).

Franciscus poogde de sultan te bekeren
 en preekte aan zijn hof over
 ”enen God in de drievoudichede
 ende Cristus, den behoude, mede”
 (vs.5150-5151).

Hij stelde de vuurproef voor, wanneer
 de sultan er anders niet toe te bewegen
 zou zijn
 ”om tgelove van onze here,
 Mammets wet te latene hier.
 Doe ontsteken 1 groot vier (:vuur).
 Ic wille met dinen papen gaen
 mids (:midden) in dien viere zaen
 dattu dan kennes daer bi

welc gelove sekersts si" (vs.5176-5182).
Maar daar waagde de sultan zijn "pa-
pen" niet aan.

5. Spiegel Historiael (vanaf 1282)

Hij was al over de vijftig, toen Van
Maerlant zich zette aan een beschrijving
van de wereldgeschiedenis van de schep-
ping af. Dat noodzaakte hem ook, die-
per op de islam in te gaan, althans op de
man die er de stichter van was. In het
achtste boek van het derde deel wijdde
hij vier kapitels aan hem, gevolgd door
een paar, waarin hij de verspreiding van
de islam na Mohammeds dood aan-
duidde (4).

Van Maerlant plaatste

"... Mahumette den valschen dief
die hem over (:zich tot) heilech verhief"
(5),

na de tijd van paus Gregorius de Grote.
Dat komt wel met de realiteit overeen,
want deze paus regeerde veertien jaar tot
604.

Hij beklemtoonde dat Mohammed als
koopman regelmatig met joden en
Nestoriaanse christenen in contact
stond en aldus met "die nieuwe wet ende
die oude" (deel III, boek XIII, vs.10).
Dat leidde ertoe dat hij zichzelf als mes-
sias ging zien en hij had groot succes bij
de joden en Sarracenen,
"so dat Mahumet die lande daer gewan
in sine handen. Over een stic quamen
daer na die lieden van Arabia
ende sijn mede aen hem ghevalen"
(idem, vs.55-59).

Toen zijn vrouw Cadigan, een door
hem verleide maagd, ontdekte dat
Mohammed aan vallende ziekte leed,
gaf hij als verklaring:

"En es niet sulc ongemac alse
du wanen (:vermoedt), daer ic af vel
(:val).

Het doet dinghel (:de engel) Gabriel
als hi comet tote mi' (id. vs.72-76).

Een naar Mech (Mekka) overgelopen
monnik Sergius bracht Mohammed tot
het monotheïsme en

"bi (:door) desen moene (:monnik)
Nestoriaen

wart sijn bouc, die heet Alcoraen,
daer sine wet in staet gescreven
eerst den Arabieren gegeven" (III-XIV,
vs.55-58).

De inhoud van dat boek werd aldus be-
schreven:

"Omme dat hi die oude wet
die den Jueden was te zwaer,
entie nieuwe wet daer naer (:daarna)
so gevougelike sachten dede (:verzacht-
te)

dat si waren also sochte (:zoals ze wil-
den)

dat mensen wel ghedragen mochte"
(III-XV, vs.12-18).

In een verhandeling over Mohammeds
zedes werden bloedvergieten, roof, veel-
wijverij -Mohammed had vijftien vrou-
wen en nog twee bijzitten- en zijn voor-
liefde voor "sconen wiven openbare" ten
tonele gevoerd, want met een toespeling
op een evangelietekst werd als volgt uit
de koran van "de valsche prophete" ge-
citeerd (6):

"Ic ben niet ter werelt ghesent
datmen mi bi miracelen kent,
maer ic ben gesent metten zwerde" (III-
XVI, vs.67-69).

Bij de bespreking van Mohammeds wet
tenslotte,

"die biden (:door de) duvel was geset,
sonder redene ende genaden,
vul van dorperlikere (: vol verachtelijke)
daden" (III-XVIII, vs.2-4) werden

Mohammeds ontleningen aan het oude
en het nieuwe testament aangetoond,
zoals de besnijdenis, ingevoerd

"datmen wanen mochte ende sien
dat hi van Abrahame ware comen (id.
vs.8-9)",

het verbod op varkensvlees "al omme der Jueden zede" (id. vs.38) en het vasten en het bidden

"omme datmen in kerstijnhede vastens pleget ende doen gebede" (id. vs.31-32).

Daaraan werd de vrijheid van elke man om zijn vrouw te verstoten toegevoegd en een beeld van het paradijs geschetst: "niets dan eten ende drinken ende euwelike in luxurie stinken" (id. vs.47-48).

6. Van de landen overzee (na 1291)

Met een geheel ander doel was "Van den Lande van Ouer Zee" geschreven. Daarin balde Jacob van Maerlant, al over de zeventig jaar oud, al zijn ergernis samen over de lamlendigheid van de christelijke vorsten. Aanleiding was de val van Akko, het laatste kruisvaardersbolwerk St. Jean d'Accre in 1291: "Kersten Man, wats di gheschiet? Slaepstu? Hoe ne dienst u niet Jhesum Cristum, dinen Here?"

Zo ving Van Maerlant zijn klacht aan, waarin hij de vorsten aanviel en een rauw beeld schetste van de islamitische vijand: satanskinderen die met de islam ("mamorie") de landen bezet hadden die de christelijke koningen toebehoorden. "Dat volck vermaledide", "Gods viande" hebben de godsdienst verstoord, kloosters en huizen verwoest, het volk wreed verscheurd.

"Dune peins (:gij denkt niet) om die moort

die tot Akers (:Akko) in die poort wrochten die Gods viande.

Daer is Gods dienste ghescoort (:verwoest),

Cloostre ende huse sijn testoort (:verwoest),

tvolck verbeten van (:door) wreden tanden" (vs. 43-48).

De predikers namen ze gevangen en het

kruis werd door de straten gesleept, wie de naam van Jesus durfde noemen gemarteld en

"Joncfrouwen van religioene suver ende van heiligen doene onsuverden die Sarracine" (vs. 79-81).

Van Maerlant riep bijna een halve eeuw na de grote kruistocht van Lodelijk de Vrome (1248), waarbij Akko werd ingenomen, op tot een nieuwe kruistocht. Een schrille schets van de vijand had hij nodig om de "coninghen, graven en hertoghen" ten strijde te roepen. Daartoe bleek de man uit Damme niet bij machte. Maar zijn vlammend protest is bewaard gebleven.

7. Esmoreit en Gloriant

(tweede helft 14e eeuw)

Twee toneelstukken, misschien van dezelfde auteur, horen tot een reeks van vier "abele spelen" waarin de liefde centraal staat. In Esmoreit en Gloriant is een groot aantal referenties aan de islam gegeven, die zo sterk met elkaar overeenkomen dat ze in één paragraaf behandeld mogen worden.

Ook in deze spelen, als in de ridderromans, overheerst de bewondering voor de islamcultuur van de "edele sarracijn". Geen stekeligheden, geen herinnering aan wandaden, de christenen aangedaan, wordt men er gewaar. Over de islamitische prinses van Abelant en haar vader:

"Si heeft te male een reine lijf ende enen vader van hoghen doen: dats van Abelant, die rode lioen es haer vader, des sijt vroet (:wees daarvan overtuigd)" (Gloriant vs.276-278).

Wat deze beide stukken zo interessant maakt, is het geschetste beeld van de islamitische godenwereld. Een heel reeks van goden werd door de heren van Damascus, c.q. van Abelant, aangeroepen: Apolijn, Mamette/Mamet, Tervo-

gan/Tervogant, Mahoen, Jupetijn. Daarin zijn Griekse godennamen als die van Apollo, Trismegistos/Hermes en Jupiter te herkennen. Mamette herinnert aan Mohammed. Zij zijn een blijk van mythevorming rond een onbekende godsdienst.

Eenmaal werd de Schepper vermeld in deze dankzegging:

"Danc hebben Mamet ende Apolijn, ende die sceppere die mi gewrachte (:maakte)" (Esmoreit vs. 690-691).

En als er een bekering moest plaats vinden gold:

"Maer Mamet ende Apolijn, die soe moetti nu vertiën -afzweren-, ende ghelove ane mariën ende ane god, den oversten vader, die ons ghemaect heeft alle gader" (Esmoreit vs.812-816).

Zoals in de vermelde ridderromans komt uit deze "abele spelen" een sereen beeld van de islamitische godsdienst naar voren. De schrijvers waren zich er van bewust dat zij niet christelijk was, nogal afweek van het christelijke godsbeeld en dat alleen een bekering tot het christendom de liefdespartners voor altijd bijeen kon brengen. Maar de herinnering aan de kruistochtverhalen was al weer weggezakt. Wat gebleven was, was de praal van de Morenhoven. Daar had men respect voor, men was er zelfs mischien wat jaloers op.

Twee beelden

Hoe schots en scheef Van Maerlants visie op Mohammed en de islam ook op de werkelijkheid staat, niet te ontkennen valt dat hij veel kennis vergaard had van die vreemde godsdienst. Op hem na waren de middeleeuwse auteurs nauwelijks geïnformeerd over de inhoud van de islam of over de persoon van Mohammed. De laatste werd nu eens tot de afgoden van de Joden gerekend,

dan weer geplaatst in het pantheon van de Griekse klassieken.

Over de islam klinken in deze middeleeuwse teksten twee verschillende opvattingen door. Bij de ene overheerst het hoog gecultiveerde hofleven, waarvan de ridderhoven nog wel het een en ander konden leren. De godsdienst is er een vanzelfsprekend, niet bekritiseerd onderdeel van. Dat beeld stamt uit de verhalen die uit Spanje tot de Franse minstrelen kwamen.

De andere visie werd beïnvloed door de beelden die de oproepen om zich bij een kruistocht aan te sluiten, begeleidden: Bernardus van Clairvaux en andere ijverraars voerden in hun preken de godschenkende, kloosterzusters verkrachtende, kloosters slopende geloofsvervolgers ten tonele.

Beide voorstellingen komen voor in Floris ende Blanchefloer. Reeds lang na de kruistochtijd riep Jacob van Maerlant het schrikwekkende beeld van de islam opnieuw tot leven. Maar zowel voor als na zijn tijd bleef dat andere beeld evenzeer van gelding: van een godsdienst die niet christelijk en ten opzichte waarvan bekering tot het christendom weliswaar geboden was, maar die toch respect afdwong. Volgens sommigen heeft de Moorse hofcultuur van Zuid-Spanje haar invloed op de christelijke samenleving van Zuid Frankrijk en vandaar op heel West Europa in zodanige mate uitgeoefend dat in onze landen een hoofse kunst kon ontstaan die tot de betere zijden van de middeleeuwen is gaan behoren (7).

Voetnoten

(1) Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, London 1957. 59

(2) Georges Duby, *Les Temps des Cathédrales*, Paris 1976

(3) Van de hier aangehaalde werken

ontleenden we "Het Roelandslied" aan M.C.A. van der Heijden, *Fraaie historie ende al waar, Ridderverhalen uit de Middeleeuwen*, Utrecht-Antwerpen 1967, blz. 21-58; "Floris ende Blancefloer" aan dezelfde uitgave, blz. 187-328 en aan de door J.J. Mak uitgegeven editie-Leendertz, *Diederick van Assenede, Floris ende Blancefloer*, Den Haag 1980, 4e druk;

"Vanden Levene ons Heren" aan M.C.A. van der Heijden, *Een groot schat in een klein vat, Geestelijke vertelkunst uit de Middeleeuwen*, Utrecht-Antwerpen 1968, 13-181 en aan W.H. Beuken: *Vanden Levene ons Heren*, Zwolle 1968 (2 delen);

"Sinte Franciscus Leven" werd uitgegeven door Maximilianus o.f.m.cap., *Sinte Franciscus Leven van Jacob van Maerlant*, Zwolle 1954, 2 delen;

de uitgave van de "Spiegel Historiael" werd verzorgd door Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, *Jacob van Maerlant's Spiegel Historiael*, [1863 Leiden] herdrukt in vier delen te Utrecht 1982;

Jacob van Maerlants "Van den Lande van Ouer Zee" werd uitgegeven door

Garnt Stuiveling, Amsterdam 1966, 2 dln, en is ook te vinden in M.C.A. van der Heijden, *Neemt hier exempel an, Satire, lering en vermaan uit de Middeleeuwen*, Utrecht-Antwerpen 1968, blz. 289-300;

"Esmoreit" en "Gloriant" zijn ontleend aan M.C.A. van der Heijden, *Hoort wat men u spelen zal, Toneelstukken uit de Middeleeuwen*, Utrecht-Antwerpen 1968, blz. 59-104, resp. 107-156.

(4) Utenbroeke en Van Velthem III, in Boek VIII gaat het in het bijzonder om de hoofdstukken XIII Van Mahumette, XIII Vanden selve, XV Van sinen groten viten, XVI Van sinen zeden, XVII Hoe hi tlandt van Persi wan, en XVIII Van Mahumets wet

(5) idem I, blz. 459 (Dordinansen vs.185-186)

(6) De tekst is gecorrigeerd naar de uitgave van Utenbroeke en Van Velthem, die hem als volgt leest: "In bem niet ter werelt ghesent (...) Maer ic bem gesent metten zwerde"

(7) zie G.C. de Waard en drs. C.Ch. Dupuis (uitg.), *Segher Diengotgaf: Tpriiel van Troyen*, Culemborg 1971, 13-14

KRUISTOCHTEN IN DE ARABISCHE LITERATUUR

Prof. Anton Wessels

In haar uitvoerige studie over de geschiedenis van de heilige stad Jeruzalem schrijft Karen Armstong: "In de geschiedenis van Jeruzalem en het heilige Land hebben joden, christenen en moslims anderen als bezitters aangetroffen. Zij hebben allen te maken gehad met het feit dat de Heilige Stad en het Heilige Land reeds heilig waren voor anderen vóór hen en de integriteit van hun eigendomsrecht zal grotendeels afhangen van de wijze waarop zij hun voorgangers behandelen" (*Jeruzalem. Een geschiedenis van de Heilige Stad*. Amsterdam 1996, 43).

In deze bijdrage wil ik het hebben over de poging van de christenen in Europa het Heilige Land en Jeruzalem in bezit te nemen en hoe de moslims op die kruistochten reageerden moslims en hoe zij er vandaag tegen aankijken? Welke invloed is er van deze kruistochten uitgegaan op de verhouding tussen moslims en christenen met name in het Midden Oosten zelf?

Op 27 november 1995 was het precies 900 jaar geleden dat paus Urban II in Clermont Ferrant (Frankrijk) opriep tot wat de eerste kruistocht zou worden. 'God wil het' was het motto. Onder dit vaandel zijn velen in op zijn minst een achttal kruistochten uit Europa naar 'het heilige land' getrokken om het van de moslims te bevrijden. Uiteindelijk was het vooral de eerste kruistocht die 'succesvol' genoemd kon worden. In 1099 werd op een bloedige wijze Jeruzalem veroverd. Rond deze stad, als mede rond de andere veroverde steden:

Tripoli (in het huidige Libanon gelegen), Antiochië en Edessa (nu in Turkije gelegen) werden vier staten opgericht die samen 'het Latijnse Oosten' vormden. Na een bewogen geschiedenis werden uiteindelijk in 1291 bij Akko (nu in het Noorden van Israël) de laatste kruisvaarders letterlijk de zee in gedreven. De val van Akko zou later als een grote overwinning voor islam gevierd worden.

Tekenend voor de situatie is dat er voor de term 'kruistocht' in de tijd dat zijn plaatsvonden nog geen Arabisch equivalent bestond. Bij de contemporaine auteurs was de Arabische term voor kruistochten (*hurub al-salibiyya*), zoals deze nu in de moderne Arabische literatuur gebruikt wordt, merkwaardig genoeg onbekend. Pas in de tijd van de Turkse Ottomanen schijnt deze in omloop te zijn gekomen en wel voor het eerst onder invloed van de Franse cultuur in christelijke kring.

De preciese motivatie voor de kruistochten was de moslims dan ook aanvankelijk niet duidelijk. Zij meenden van doen te hebben met christelijke soldaten, die ruwweg gelijk waren aan de Byzantijnen waarmee zij als een paar eeuwen te maken hadden. De moslims van Syrië, die de eerste moslims waren die de aanvallen van kruisvaarders te verduren kregen, dachten dat het opnieuw Byzantijnen waren die hun gebied binnendrongen. Toen zij doorkregen dat dat niet het geval was, begonnen zij hen 'Franken' te noemen, maar nooit kruisvaarders! Een eeuw na dato beschreef een Arabische historicus de eer-

ste invasie ('kruistocht') als een onderdeel van de algemene expansie van het Frankische imperium die met de verovering van moslims Spanje (al-Andalus), Sicilië en Noord Afrika begonnen was. Langzamerhand groeide er aan moslimse zijde echter het bewustzijn van de aard van de Frankische dreiging doordat Frankische koninkrijken zich op islamitisch gebied hadden gevestigd en periodiek vanuit Europa versterkingen werden gestuurd en de invasies zich herhaalden. Dit nieuwe bewustzijn komt tot uiting in ontwikkeling van een propaganda bedoeld om moslimse troepen tegen de 'ongelovigen' te mobiliseren. Dat laatste gebeurt met name tussen 1144 en 1187, wanneer er een nieuwe politieke situatie is ontstaan. De geest van verslagenheid, die vlak na 1099 de val van Jeruzalem had geheerst, was verdwenen, en er is sprake van een godsdienstig en cultureel ontwaken. De *djihad* of 'heilige oorlog' wordt gepropa-

geerd op een wijze die vergelijkbaar is met de rol die massamedias vandaag spelen bij het aanmoedigen van een oorlog. Ook in de prediking in de moskee wordt dit thema in die tijd naar voren gebracht. Het tijdstip voor deze nieuwe benadering hangt samen met het feit dat in de tweede helft van de twaalfde eeuw om precies te zijn in 1187, Salah al-Din erin slaagt om Jeruzalem op de kruisvaarders te heroveren. Na de verovering van Jeruzalem veroverde hij het gehele Latijnse Oosten.

Vanuit een godsdienstig gezichtspunt droeg de Frankische dreiging bij aan de versterking van de soennitische vorm van Islam, die vandaag de overgrote meerderheid van de moslims in de wereld uitmaakt. De sji'ieten, zoals b.v. de Fatimieden in Egypte, werden als medestanders van de kruisvaarders gezien. Het was juist de onderlinge verdeeldheid van de moslims geweest die aan-

vankelijk de kruisvaarders een kans van slagen had geboden. Nu werd genoeg militaire macht verzameld om een directe confrontatie met de Franken aan te gaan.

Eén van de belangrijke gevolgen van de kruistochten was dat het oude thema van de *djihad* ('heilige oorlog') werd herontdekt. Als gevolg van de kruistochten ontstond in die tijd van Saladin literatuur (poëzie), waarin de *djihad* werd aangeprezen, en boeken die de verdiensten (*fada'il*) van Jeruzalem en Palestina verheerlijkten. De moslim strijder voor het geloof, de *mudjahid*, zou de gelovigen in een 'heilige oorlog' verenigen om de soldaten van het kruis uit de heilige plaatsen te verdrijven.

De betekenis die Jeruzalem in twaalfde eeuwse Arabische literatuur en moslims denken heeft, wordt het best uitgedrukt in de vrijdagpreek waarin een qadi de herovering van Jeruzalem op de kruisvaarders door Salah al-Din viert:

Het (Jeruzalem) was de woonplaats van onze vader Abraham, de plaats vanwaar uw gezegde profet Mohammed ten hemel steeg; de gebedsrichting (qiblah) waaraan jullie je wendden om te bidden bij het begin van de islam, de woonplaats van de profeten; de plaats bezocht door de heilige, de begraafplaats van de boodschappers; de plaats waar de goddelijke openbaring neerdaalde en de de geboden en verboden werden neergezonden; het is het land waar de mensheid voor de dag des oordeels verzameld zal worden; de grond waar de opstanding der doden zal plaatsvinden ... Het is de moskee waarin de boodschapper van God zijn gebed verrichtte en de engelen begroette.

Overigens wil een en ander niet zeggen dat het steeds zelfs in die tijd 'heilige oorlog' was wat de klok sloeg. Als het zo uitkwam kon de oproep tot heilige oor-

log ook verstommen, zoals in 1229 toen een moslimse vorst in Egypte (dezelfde die Francisus van Assisi heeft gesproken!) Jeruzalem aan keizer Frederik II afstond. Saladin versterkte de banden met Italiaanse handelssteden vanwege materiaal dat hij vanuit Europa voor zijn campagnes nodig had.

Gevolgen voor de lokale christenen?

Behalve de Armeniërs in het noorden bleven de autochtone christenen praktisch buiten de kruistochten. Aanvankelijk veranderden de moslims dan ook hun houding t.o.v. de lokale christenen niet en steunden zij hen zelfs af en toe zoals de leden van de Grieks-Orthodoxe kerk die ernstig redenen hadden zich over de nieuwe Latijnse dominantie te beklagen. De moslimse tolerantie van christenen stond in schril contrast met de wijze waarop de moslims onder Frankisch bewind behandeld werden. Op enige uitzonderingen na bezaten zij op sommige plaatsen geen moskee of qadi (rechter) en vaak werden zij als vijanden of spionnen beschouwd. Die oorlogszuchtige geest van het Latijnse Oosten stond ook in tegenstelling tot de verhoudingen zoals die in Sicilië en Spanje tussen christenen en moslims heersten.

Ook al wisten de moslims bijvoorbeeld in Egypte, maar ook elders onderscheid te maken tussen de lokale christenen (de Kopten) én de Franken en behandelden hen ook dienovereenkomstig, op den duur bracht de presentie van de Franken de autochtone christenen in gevaar.

De Maronieten leefden geheel binnen 'Frankisch' gebied en hadden zich aangesloten bij de discipline van de kerk van Rome en hadden tot op zekere hoogte tenminste in de kuststeden zich met de Franken ingelaten. De moslimse herovering nam het gevaar voor Frankische aanvallen aan de Syrische kust niet weg, om een maronitische be-

trokkenheid te voorkomen. Daarom lieten moslimse vorsten (Mamlukken) vele van de maronitische districten langs de kusten ontruimen. De Armeniers, die de kwartiermakers waren van de Mongolen (de Mongolenstorm vormde een groter bedreiging dan de kruisvaarders) én politiek met het westen verbonden waren, was zelfs een zwaarder lot beschoren. In de veertiende eeuw werd hun Cilicische koninkrijk (in het huidige Zuid Oost Turkije) verwoest en hun bevolking gedecimeerd.

In het algemeen kan gesteld worden dat de kruistochten tot een verharding van de moslimse houding ten opzichte van de christenen heeft geleid. Het droeg bij tot 'fundamentalisering' van de godsdienst om het in de terminologie van vandaag te zeggen. Het leidde tot een ernstige ondermijning van de positie van de lokale christenen. De blaam daarvoor treft voor een belangrijk deel de kruisvaarders. Zij dragen weliswaar niet als de enige de verantwoordelijkheid, maar tenminste wel een groot deel ervan. Wat begonnen was als een beweging om de christenen in het oosten te helpen, werkte zich tegen hun ongetwijfeld ook aanwezige goede bedoelingen uit in het tegendeel.

Door moderne Arabische geschiedschrijvers vooral van fundamentalistische snit worden de kruisvaarders als voorlopers van moderne Europese infiltratie van de Arabische wereld gezien. De westerling wordt soms in het algemeen in deze kring als 'salibi', 'kruisvaarder' aangeduid. De koloniale expansie in de vorige eeuw wordt dan als een nieuwe kruistocht beschouwd. Een anecdote kan dit illustreren. Graag haalt men in de Arabische pers het verhaal aan over de verovering van Damascus

ten tijde van de Eerste Wereld- Oorlog door de Franse generaal Gouraud. Hij zou toen daar naar het graf zijn gegaan van Saladin en gezegd hebben: 'Hier ben ik Saladin'. Dat zou erop wijzen dat zowel in het westen (althans toen), als in het oosten (nu veelal nog) het optreden als een vervolg op de oorspronkelijk kruistochten wordt gezien. In augustus 1990, ten tijde van de Golf crisis, verklaarde een mufti, een islamitische rechtsgeleerde, in Amman (Jordanië): 'Vandaag is de derde periode van de kruistochten begonnen'. De Libische leider Khadhafi riep naar aanleiding van het besluit van het van het Amerikaanse Congres voor de verhuizing van de ambassade naar Jeruzalem (herfst 1995) tot een djihad. Verwezen werd in dit verband naar een resolutie van een islamitische top conferentie in 1981 in Mekka welke sprak van het bevrijden van Jeruzalem via een *djihad*.

In deze en dergelijke gevallen gaat het om een beeldvorming die vooral in 'fundamentalistische' kring gevonden wordt, maar het geeft aan hoe in een situatie van conflict op religieuze sentimenten een beroep gedaan kan worden.

In haar reeds genoemde boek met de ondertitel van de Engelse uitgave: *Eén stad drie geloven*, vraagt Karen Armstrong zich af of deze stad van jou, van mij of van ons is. "De lange geschiedenis van de concrete stad Jeruzalem toont aan dat de souvereiniteit op zichzelf minder belangrijk is dan hoe goed de bezitters van de stad geleefd hebben naar de idealen van hun godsdiensten: vrede, harmonie, tolerantie en liefde en hoe zij erin slagen inclusie en coëxistentie aan te moedigen. Dat moet de manier zijn om vandaag de heiligheid van Jeruzalem te vereren".

"900 JAAR NA DE EERSTE KRUISTOCHT (1096)": HERDENKINGEN OP MEERDERE PLAATSEN IN BELGIË

Simon Lambregs

Op meerdere plaatsen in België wordt het begin van de eerste Kruistocht in 1096 op bijzondere wijze herdacht met manifestaties die oproepen tot een bezinning voor deze tijd over wat er 900 jaar geleden gebeurde. Vanwaar deze aandacht in meerdere plaatsen, zowel in Vlaanderen als in Wallonië? Wat wordt er precies herdacht? Hoe verliepen of verlopen de manifestaties daaromtrent? En wat is hun bijdrage voor het heden bij het gedenken van deze ingrijpende nog niet vergeten gebeurtenis uit het verleden?

Godfried van Bouillon en de eerste kruistocht: deel van het Belgisch 'bewustzijn'

Het is belangrijk van deze opmerkelijke aandacht in België voor deze eerste Kruistocht even te situeren en de figuren en plaatsen die bij deze herdenkingen een rol spelen even van naderbij te bekijken.

De persoon waar het om draait is op de eerste plaats de legendarische ridder Godfried van Bouillon, hertog van Neder-Lotharingen. Als achterkleinzoon van Lotharius II, erfgenaam van Karel de Grote, aan wie Lotharingen bij het verdrag van Verdun van 843 was toegewezen, had hij het hertogdom Neder-Lotharingen in 1087 van zijn kinderloos gestorven oom Godfried de Gebochelde, broer van zijn moeder Ida van Boulogne, weten te verwerven. In het negentiende-eeuwse nog jonge zich als staat opbouwende België was hij één van de historische figuren die naar voor

geschoven werden om "een Belgisch samenlevingsbewustzijn" te scheppen. Naast vele andere figuren kreeg hij een plaats in de Belgische geschiedenisboeken en een bijzonder standbeeld in Brussel, die hem tot "legendarische ridder voor alle Belgen" maakten, alhoewel in zijn dagen van "België", zoals het in 1930 als natie tot stand kwam, geen sprake was.

De Belgische geschiedenis beschrijft hem als één van de meest oprechte ridders uit die tijd die op trouwe wijze volgens zijn geweten tegenover kerk en god handelde, de "beschermheer van het Heilig graf" werd, en eerste Latijnse koning van Jerusalem na de inname op 15 juli 1099 tot de dag dat hij één jaar later op 18 juli 1100 werd vermoord. Godfried, die zowel van moeders- als van vaderszijde Karolingisch bloed had, is van algemeen bijzonder aanzien in de eerste Kruistocht geweest, wat nog versterkt werd door algemeen erkende ridderlijke oprechtheid voor de normen van die tijd.

In Bouillon aan de Semois, waar zijn versterkte burcht nu nog sluimert, en al vele jaren een permanent "Hertogelijk Museum" aan hem is gewijd, werd zijn vertrek op Kruistocht in 1096 op passende wijze herdacht.

Een andere figuur in de herdenkingen is Pieter de Kluisenaar, -legendarisch prediker van de eerste Kruistocht, die volgens bepaalde overleveringen in Hoei gestorven zou zijn na zijn terugkeer van de eerste Kruistocht. Volgens een legendarische traditie in Hoei aan de luikse Maas, zou Pieter de Kluisenaar, gebo-

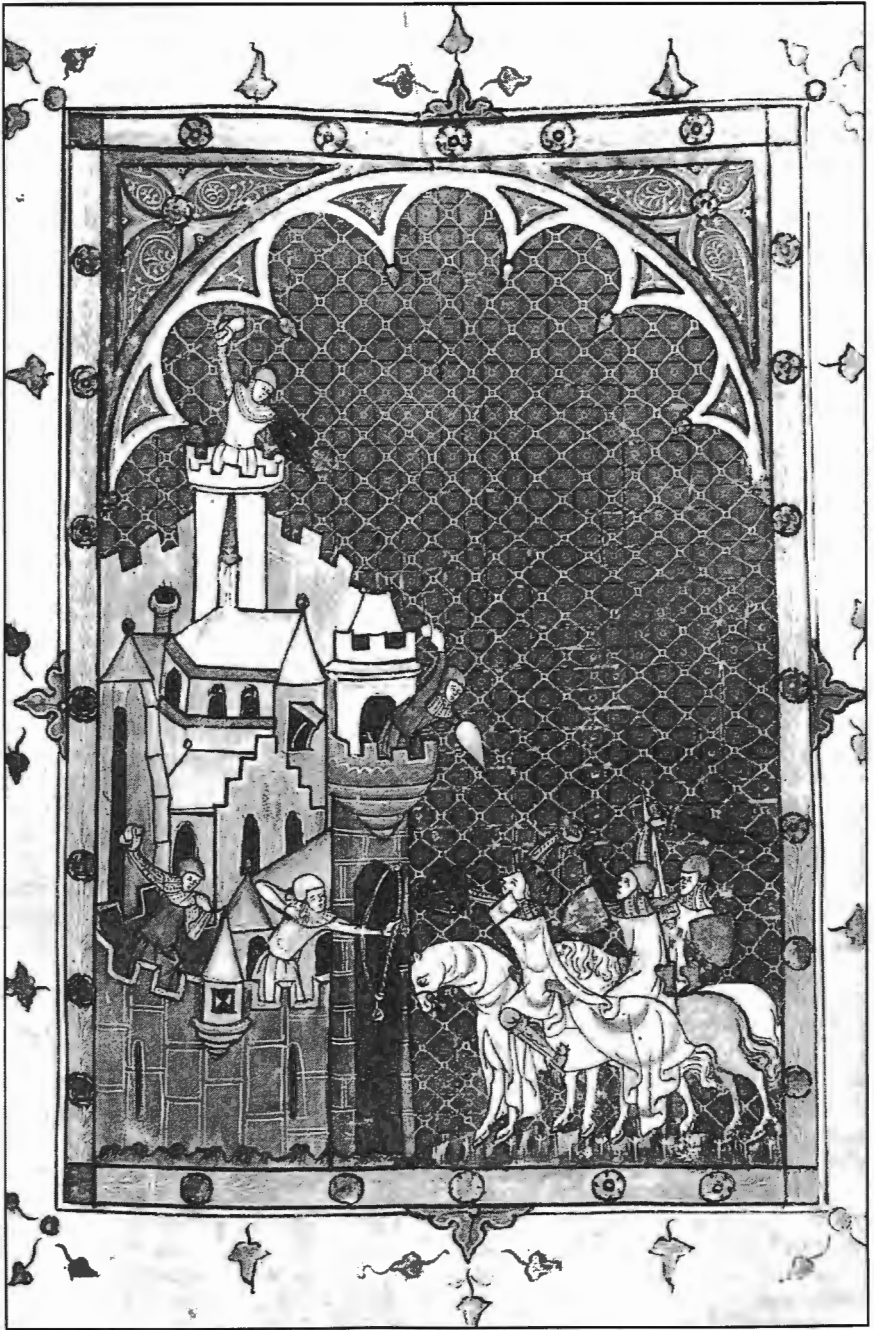
ren in Amiens, na zijn kruistocht aan het hoofd van een leger van arme lieden waarmee hij al op 1 augustus 1096 in Constantinopel aankwam, nadien naar West-Europa zijn teruggekeerd en met twee andere mannen in Hoei volgens een gedane belofte de abdij van kannunikken van Neufmoustier bij Hoei hebben gesticht. In het kroniekboek van de thans verdwenen abdij zou hij aldaar in 1115 gestorven zijn en zijn relieken zijn overgebracht op 16 oktober 1242. In de negentiende eeuw werden op de plaats van de abdij beenderen gevonden die aan hem werden toegeschreven, alhoewel dat niet wetenschappelijk bewezen werd. Zo is 1096 voor Hoei een gedenkjaar waard met verschillende manifestaties en conferenties.

In Doornik, "de stad met de vijf torens", en eerste hoofdplaats van de Clovis en de Merovingese dynastie voor zij Parijs kozen, leeft al eeuwen het bewustzijn dat de eersten die de muren van Jerusalem bij zijn verovering op 15 juli 1099 overschreden twee soldaten van Doornik waren, genaamd "Léthalde en Engelbert". De beroemde kronieken van Willem van Tyr verhalen het heldhaftige wedervaren van deze twee broers waarvan verhaald werd hoe zij in de rollende aanvalstoren waarin ook Godfried van Bouillon en zijn broer Eustachius van Boulogne zich bevonden en, volgens de kronieken van Albrecht van Aix (1611) met het zwaard in de hand de vijand in de stad achtervolgden, hierin gevolgd door Godfried en zijn broer. In de kronieken wordt hun reusachtige kracht beschreven, en Doornik, dat eigenlijk niets over hun geschiedenis weet dan dat ze stadsgenoten waren, eert hen sedert 1934 met een folkloristisch "reuzen-paar" dat hun herinnering levend houdt. Dit jaar was vanwege deze legendarische broers een reden voor de stad om 1096 te gedenken.

Het kleine plaatsje Baisy-Thy bij Genappe in Waals-Brabant beweert dat Godfried geboren was op het landgoed dat zijn moeder, Ida van Boulogne, aldaar had. Een even goede reden om gedenkdagen te organiseren.

Tenslotte worden er in verschillende plaatsen in Belgisch-Limburg herdenkingen gehouden van hun 900-jarig bestaan omdat hun namen voor het eerst vermeld worden in een bijzonder document van 1096. Daarin worden name-lijk schenkingen van goederen, allodiale rechten en tienden overgemaakt aan de kerk van het Munster van Bilzen door Ida van Boulogne, de moeder van Godfried van Bouillon en zijn twee broers Robrecht (latere koning van het latijnse koninkrijk Edessa) en Eustatius met goedkeuring van Godfried. Deze schenking, voor het heil van haar ziel en die van haar zonen gedaan, zou verband kunnen houden met het vertrek van haar zonen op de eerste Kruistocht.

Aan de ridders werd namelijk voorgesteld hun goederen aan de kerk over te maken tot aan hun terugkeer en tot vergeving van hun zonden. Voor hun schenkingen ontvingen zij een volle af-laat bij hun vertrek. Godfried van Bouillon nam die uitnodiging tot ver-koop en schenking trouwens letterlijk: hij verkocht zijn hertogdom Bouillon volledig aan de Prinsbisschop van Luik...en vermits hij niet terugkwam zou het tot aan de Franse revolutie Luiks blijven. Bekend is ook dat Godfried zijn moeder verplicht zou hebben om ook haar bruidsschat voor de kruistocht op te offeren. Een reden o.m. in Genk voor het Abrahamhuis en een in dat docu-ment vernoemde gehucht van Genk, Langerlo, om aandacht te schenken aan een bezinning voor onze tijd van dia-log aan de abrahimitische godsdien-ten op de gebeurtenissen van 900 jaar geleden.

"Croisades et Croisade"

Een bezinning over ` de kruistochten van toen' is brandend actueel voor ` de kruistochten van vandaag'...

Aldus verantwoordt men heel bijzonder in Hoei de manifestaties, lezingen en een groots colloquium in dit lopende gedenkjaar 1096-1996, waarin zoveel legenden verweven zijn met ontegensprekelijk ook waar-gebeurde feiten uit de "kruistochtenherinneringen" van Hoei en de andere plaatsen die we hebben opgesomd. Omwille van zijn uitvoerige aandacht voor het gebeuren beschrijven we hierbij - uitvoeriger dan de andere - de herdenkingsinitiatieven in Hoei.

In Hoei werken namelijk het stadsbestuur, culturele en religieuze middens samen aan een opmerkelijk bezinningsprogramma. Op 3 april hield alzo de Franse historica Régine Pernoud een lezing over "Waarom de Kruistochten", waarin zij de overvloedige middeleeuwse literatuur over het onderwerp onder de loupe nam. Op 7 mei 1996 was Mohammed Arkoun in Hoei te gast die de epische literatuur van de eerste lezing bevroeg vanuit de vraag: hoe vandaag spreken over de kruistochten in de pluriculturele en pluriconfessionele samenlevingen van vandaag? Op 27 april 1996 was er dan een opgemerkt en druk bijgewoond colloquium onder het thema "Kruistochten en kruistocht, van de geschiedenis tot de hedendaagse ethiek", dat in samenwerking met het stadsbestuur en zevenjaarlijkse (religieuze) omgeng van Hoei, onder bezieling van priester Michel Teheux, tot stand kwam. Enerzijds behandelde ze de Kruistochten in de geschiedenis. Sprekers bij dit luik waren Jean Flori (Parijs/CNRS) die de figuur van Pieter de Kluizenaar belichtte, Mona Makram Ebeid (Amerikaanse universiteit van Kairo) die de arabische kronieken door-

nam, Maurice Kriegel (Parijs) die de lotgevallen van de joden belichtte tijdens de Kruistochten, en een ronde-tafel-gesprek dat over het idealisme en de dubbelzinnigheden van de Kruistocht-beweging sprak, en waaraan o.m. A. Dierkens, J. Flori, Cl. Gaier, Jean Michot en A. Lemeunier deelnamen. Anderzijds werden in een tweede luik de Kruistochten in onze huidige maatschappij belicht. Mona Makram Ebeid (Burgerlijke maatschappij en religieus integrisme), priester Gabriel Ringlet, vice-rector van Louvain-La Neuve (over "De ander in het centrum van de godsdienst voor een *libre pensée chrétienne*"), Henry Madelin (Politiek handelen en christelijk geloof), Guy Haarsher (Université Libre van Brussel) over 'Mensenrechten en verdraagzaamheid, een ethiek van de democratieën', en Bichara Khader (Louvain-la-Neuve) over "De Kruistochten, de gebeurtenissen en de mythe", reikten op al deze punten elementen aan voor de bezinning. De hele onderneming, waaraan ook Amin Maalouf deelnam, was in oorsprong geïnspireerd door abbé Teheux van de "Septennales de Huy" (de Zevenjaarlijkse religieuze feesten zoals men die o.m. kent in Tongeren, Hasselt, Maastricht en Aken). Alzo werd godsdienst, cultuur en toerisme op een merkwaardige wijze samen in het gedenkjaar betrokken.

Van 14 juni tot 29 september loopt er nog steeds een permanente tentoonstelling over de Kruistochten in de Sint-Mengold-kerk te Hoei. In de maand augustus was een fototentoonstelling over het onderwerp in het Stadhuis, en op 10 augustus vond er op de oevers van de Maas een schouwspel plaats met niet minder dan 700 figuranten die voor het grote publiek de tijd van de kruistochten deed herinneren. Kortom, Hoei leverde een merkwaardige bijdrage, waarvan de neerslag in verslagen zijn te

vinden, tot bezinning en analyse over een omstreden beweging uit het verleden voor toepassingen in het multiculturele en multireligieuze heden.

In Bouillon werd met allerlei evenementen, gaande van Godfried-menus en Godfried-bier tot riddertournooien de sfeer van de kruistochten opgeroepen, en brachten conferenties kansen tot bezinning. In Doornik trok onder meer op 8 en 9 juni j.l. een historische stoet uit die de twee gebroers, die als eerste de muren van Jeruzalem binnentrokken, herdacht. Het kleine dorp Baisy-Thy, deelgemeente van het waals-brabantse Genappe, dat de eer geniet dat zijn naam als Godfrieds geboorteplaats (met datum 1061) wordt vermeld op het bekende Brusselse standbeeld van Godfried van Bouillon, beroept zich dit jaar bijzonder op hem.

In Genk zal het Abrahamhuis zijn jaarlijkse 'Interreligieuze Vredeswake van Christenen en Moslims', die voor de zesde keer op de vrijdag van de pluralistische Vlaamse Vredesweek plaats heeft in samenwerking met Pax Christi Vlaanderen, op 4 oktober a.s., in het teken staan van een bezinning op de Kruistochten van toen en vandaag. Christenen en Moslims van Genk uit 37 verschillende christelijke gemeenschappen van rooms-katholieken, orthodoxen en protestanten en islamitische gemeenschappen van Genk lanceren met deze wake tevens hun bezinningsprogramma voor het jaar 1996-1997, naar aanleiding van de Kruistochten, waarmee de "kleine geschiedenis" van het Genker gehucht Langerlo naast 17 andere plaatsen in Belgisch en Nederlands Limburg verbonden raakte door de vermelde schenking van Ida van Boulogne in 1096. Op 6,7, en 8 september werd de schenking van Ida van Boulogne folkloristisch in Genk gevierd en verspreide de organisatie van de 900-jarige herden-

king een geschiedkundige wandelbrochure, die ook de mogelijke verbinding van de kruistochten en Godfried van Bouillon aanhaalt.

Vermelden we tot slot dat El Kalima, het Christelijk Centrum voor de betrekkingen met de Islam te Brussel, in zijn jaarprogramma van 1996-1997 ruime aandacht schenkt aan een bezinning over het fenomeen van de Kruistochten. Dit programma vindt U op de laatste pagina van dit nummer.

Gedenkdagen van legenden die ons heden bevragen en lessen leren trekken voor morgen

Er moge in al deze gedenkdagen veel vermenging zijn van legenden en ware historiciteit. Feit is echter dat vele van onze denkbeelden over elkaar als christenen, moslims, joden en westerse en oosterse christenen die allen betrokken partij waren in deze beweging van de kruistochten tussen 1096 en 1291, toen ze eindigden bij de val van Akko, nog heel dikwijls gekleurd worden door beelden en vooroordelen tot in onze dagen. Nog altijd worden "heilige oorlogen" vanuit de abrahamitische godsdiensten gevoerd, nog altijd ontaarden conflicten in geweld op medemensen onder de kreet van toen: Deus Vult, God wil het!, die enkele toehoorders uit de menigte rond Paus Urbanus II op het concilie van Clermont-Ferrand op 27 november 1095 riepen en die het begin betekenden van de stroming die de eerste kruistocht op gang bracht. Moge daarom het bekijken van het heden met de lessen en analyses van het verleden een bescheiden bijdrage worden voor een gastvrije, verdraagzame en dialogale samenleving van de godsdiensten morgen, te beginnen vandaag op de kleine plekken waar we samen leven.

DE ZEVEN SLAPERS VAN TIBÉHIRINE

Kort voor Pinksteren ontving de veront-
ruste kerk van Algerije het bericht dat
zeven van haar monniken, na op 27
maart overvallen en gegijzeld te zijn,
door aanhangers van de radicale GIA
beweging op dinsdag 21 mei terechtge-
steld waren. Op 1 augustus werden de
christenen en veel moslims in opge-
schrikt door een bomaanslag waarbij
ook mgr Claverie, bisschop van Oran
om het leven. Veel van de geestelijken in
Algerije zijn in dat land geboren en ge-
togen, zij hebben een dubbele nationali-
teit en willen hun land en hun kerk on-
danks de burgeroorlog niet in de steek
laten.

Met name ook in Frankrijk zijn deze be-
richte hard aangekomen: vele zagen de
tragedie van Tibéhirine als het zoveelste
bewijs van het gewelddadige karakter
van de islam. Anderen, waaronder de
woordvoerder van het Rooms

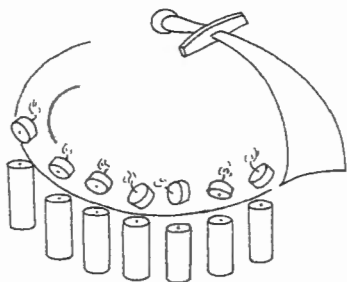
Katholieke Bureau voor Relatieopbouw
tussen christenen en moslims, de pries-
ter-arbeider Gilles Couvreur, veroor-
deelden deze houding en riepen via de
pers de Fransen op om, ondanks de oor-
log en het geweld in Algerije, door te
gaan met de dialoog tussen gelovigen
aan de basis. Hij verwees naar het voor-
beeld van al die jongeren, zowel onder
moslims als onder de christenen, die in
de achterbuurten van de Franse steden
en ook bij hemzelf in de wijk, samen in
dialoog zoeken naar godsdienstige waar-
den en richting in hun leven bij hun
strijd om het bestaan.

In Le Monde van 8 juni wijst Patrick
Prado op de treffende overeenkomst
tussen het lot van wat de Arabische me-
dia noemen "de zeven van Tibéhirine"
en dat van de zeven christelijke martela-
ren die genoemd worden in de Koran.
Soera XVIII vertelt het verhaal van het

verdwijnen, de dood en de driehonderdjarige slaap van zeven jonge christenen uit Ephese die weigerden de keizer te aanbidden.

Net als bij deze zeven, hebben veel moslims in Frankrijk en elders, openlijk de brute moord op deze monniken veroordeeld. Soms wordt er zelfs een verband gesuggereerd, aldus Prado, tussen deze moord en hen die er belang bij zouden hebben om door een gruweldaad als deze, de legitimiteit van alle strijd in de naam van de islam eens en voor altijd te ondermijnen.

Op 31 Mei 1996 neemt M. Hadj Alili, imam van een moskee van Marseille die veel door sympathisanten van de FIS bezocht wordt, met de volgende woorden afstand van het gebeurde: "Nee, moslims zijn geen moordenaars!... de gelovigen doden niet onrechtvaardig in de Naam van God, en zeker geen christelijke monniken". Hij condoleert de familie van de christenen en met dit verlies, - maar niet zonder er op te wijzen dat hij en de zijnen niet schuldig gehouden kunnen worden aan deze daad van terrorisme. Dat laatste gebeurt veel, dat is bedreigend voor de moslim gemeenschap in Frankrijk en het is onrechtvaardig. "Er is geen godsdienstoorlog aan de gang in Algerije: onze Algerijnse broeders zijn ten prooi gevallen aan een groot onrecht, met een snijdende pijn in hun lichaam en hun ziel die veel verder gaat dan wat de media en de verkopers van het tempelplein ons voorhouden."

Met een A-DIEU voor ogen...

Nu twee jaar geleden, overhandigde P. Christian le Chergé, prior van 'Notre Dame de l'Atlas', een gesloten brief aan zijn familie. Op de buitenkant stonden de handgeschreven woorden "Met een A-DIEU voor ogen"... Toen de nabestaanden van Pater Christian de Chergé op 24 mei jl. de envelop openden, beseften zij dat de betekenis van zijn woorden verder reikte dan hun eigen familiekring. Zij overhandigden de brief aan het franse blad La Croix met de woorden: "wij willen geen commentaar geven bij deze brief. Deze woorden getuigen ons inziens zelf duidelijk genoeg van het engagement van de monniken van de Atlas." De brief werd geschreven in de periode dat de GIA voor het eerst het klooster bezocht. Omdat er in Nederland nogal eens verkorte citaten uit dit document gebruikt werden in de kranten en de media, besloot de redactie van Begrip deze woorden in hun context te plaatsen en het testament van deze monnik van de Atlas integraal te vertalen en af te drukken.

Als het mij zou overkomen - en dat zou vandaag kunnen zijn - dat ik slachtoffer word van het terrorisme, dat op dit moment alle vreemdelingen die in Algerije wonen lijkt te willen treffen, dan zou ik mijn communiteit, mijn kerk en mijn familie eraan willen herinneren dat mijn leven GEGEVEN was, aan God en aan dit land.

Laat hen aanvaarden dat de enige Meester over ieder mensenleven niet vreemd kan zijn aan dit gewelddadige vertrek.

Laat hen voor mij bidden: hoe zou ik dit offer waardig kunnen zijn?

Laat hen deze dood verbinden met al die anderen, niet minder gewelddadig, die in de onverschilligheid van de anonimiteit terecht gekomen zijn.

Mijn leven is niet meer waard dan dat van een ander.

En ook niet minder.

In ieder geval heeft het niet meer de onschuld van een kind.

Ik heb lang genoeg geleefd om mijzelf medeplichtig te weten aan het kwaad dat, helaas, in deze wereld lijkt te overheersen, ja zelfs een medeplichtige van degene die mij blindelings zou neerslaan.

Wanneer de tijd daar is, zou ik dat heldere moment willen kennen, dat mij in staat stelt om vergeving te vragen aan God en aan mijn mensenbroeders, en op datzelfde moment hem, die mij getroffen zal hebben, van harte te vergeven.

Ik zou mij een dergelijke dood niet wensen.

Het lijkt mij belangrijk om dat hier te stellen.

Ik zie inderdaad niet in hoe ik mij erin zou kunnen verheugen dat dit volk, waar ik van houd, er zonder onderscheid van beschuldigd zou worden mij te hebben vermoord.

De prijs is te hoog voor wat men misschien zal noemen de 'genade van het martelaarschap', als je die te danken hebt aan een Algerijn, wie hij ook is en vooral als hij zegt dit te doen uit gehoorzaamheid aan wat hij denkt dat islam is.

Ik ken de minachting die aan Algerijnen in het algemeen ten deel valt.

Ook ken ik de karikaturen over de islam die een bepaald soort islamisme bevorderen.

Het is te gemakkelijk om zichzelf een goed geweten aan te meten door de weg van deze godsdienst gelijk te stellen aan uitingen van fundamentalisme en hun extremisten. Voor mij zijn Algerije en de islam iets anders, het zijn lichaam en ziel.

Ik heb dit, denk ik, vaak genoeg uitgesproken. Gezien en wetend wat ik van hen ontvangen heb, zo vaak als ik bij hen de rechte leidraad terug heb mogen vinden van het Evangelie dat ik op de schoot van

mijn moeder heb leren kennen, in mijn allereerste kerk, hier in Algerije en, toen al, met respect voor de gelovige moslims.

Natuurlijk zal het lijken alsof mijn dood hen in het gelijk stelt die mij al snel uitmaakten voor een naïeveling of een idealist:

"Laat hij ons zeggen wat hij er nu van vindt!"

Maar juist zij moeten weten dat ik uiteindelijk bevrijd zal zijn van mijn diepste brandende nieuwsgierigheid.

Nu zal ik, zo God het wil, mijn ogen kunnen richten op die van de Vader om met Hem zijn kinderen van de islam te aanschouwen zoals Hij hen ziet, verlicht door de heerlijkheid van Christus, als vrucht van Zijn Lijden, vervuld van de gave van de Geest, voor wie er altijd een stille blijdschap ligt in het vestigen van gemeenschap en het herstellen van de overeenkomsten, terwijl Hij met de verschillen speelt.

Dit verloren leven, dat helemaal het mijne is en helemaal het hunne, ik dank God die dit allemaal lijkt te hebben gewild, met het oog op die BLIJDSCHAP, tegen alles in en ondanks alles.

In dit BEDANKT, waarmee alles is gezegd, van nu af aan, over mijn leven, betrek ik jullie natuurlijk, vrienden van gisteren en van vandaag, en ook jullie vrienden van hier, die naast mijn moeder en mijn vader staan, naast mijn zusters en mijn broers en de hunnen, in honderdvoud zoals beloofd!

En ook jij, vriend van de laatste minuut, die niet geweten hebt wat jij deed.

Ja, ook jou wil ik betrekken in dit BEDANKT en in dit 'A-DIEU' voor jouw ogen. En dat het ons gegeven mag zijn om elkaar terug te zien, als gelukkige misdadigers in het paradijs, zo God het wil, ons beider Vader. Amen! Insha Allah.

Algiers 1 december 1993, Tibéhirine 1 januari 1994

(Vertaling: Cokkie van 't Leven)

KENNEN OM TE KUNNEN BEMINNEN

Vijf boeken over islam en moslims

Sajidah Abdus Sattar

Het is bekend dat christenen vanuit Europa en moslims vanuit de naburige gebieden elkaar eeuwen lang met afkeer en achterdocht hebben bekeken. De kleur van ieders bril werd in hoge mate bepaald door een combinatie van veronderstellingen, voorgeschiedenis en actuele spanningen. Daarbij ging het slechts in geringe mate om theologische contradicties, maar meer om militaire en politieke strijd, en rivaliteit op het gebied van handel en zeevaart. De Amerikaanse islamoloog Bernard Lewis concludeert in zijn *The Muslim Discovery of Europe* dat de moslimwereld de 'Frankische' landen tot in de vorige eeuw als oninteressant betitelde. Europese culturen werden veelal beschouwd als ouderwets, statisch en nogal primitief - een merkwaardig spiegelbeeld van de huidige verhoudingen tussen Europa en de moslims. Door hun bevooroordeeldheid misten moslims destijds belangrijke kansen op het harmoniseren van hun relaties met hun burens en op technologische zelfontwikkeling. Bovendien, zo concludeert Lewis, bleven wederzijdse relaties tussen moslims en christenen op cultureel en politiek terrein nog lang steken in hun middeleeuwse conflicten en de resulterende angsten en vijandbeelden.

Inmiddels heeft Europa haar revanche gehad; de moslimwereld heeft het koloniale gewicht ervaren en is zich noodgedwongen gaan interesseren in de bronnen van de westerse macht. Hoewel de koloniale periode voorbij heet te zijn, neemt de dominantie van het Westen

alleen maar toe en daarmee ook de behoefte aan inzichtelijk begrip en soms gepaste weerstand. Ook in omgekeerde richting is er behoefte informatie. De aanwezigheid van een groeiend aantal moslims in westerse landen en het hoge profiel van 'de islam' als probleem in de media roep voortdurend vragen op bij niet-moslims. Deze behoeften aan kennis en begrip zou aan beide zijden een herkansing kunnen betekenen.

Absolute objectiviteit in informatie is niet haalbaar. De kleur van de nieuwe bril kan wat veranderd zijn, maar hij blijft gekleurd. Vier verschillende westerse introducties tot de islam illustreren dit gegeven.

Het compacte (Engelse) boekje (80 p.) van de journalist Roland Machatschke dat kortweg *Islam* heet, biedt een zielloze en verwrongen beschrijving waarin moslims zich nauwelijks kunnen herkennen. De islam wordt door hem gereduceerd tot een politiek en cultuur-historisch verschijnsel, zonder oog voor religieuze beleving en spiritualiteit. Het is als een beschrijving van honing zonder het noemen van de zoete smaak.

In culturele vooringenomenheid staat Machatschke niet alleen; het karakteriseert nog steeds veel oriëntalisten. Met alle respect voor hun wetenschappelijke inspanning, moet mij toch van het hart dat een vergaande vervlakking van de islam als multi-dimensioneel gegeven een reëel gevaar in zich draagt. Soms is geen kennis beter dan scheve kennis. Omdat de reden van hun religieuze bewogen-

heid niet goed over het voetlicht komt, blijven moslims onbegrijpelijke wezens die een stompzinige en fanatiek middeleeuwse leer blijven aanhangen. Daarmee worden paternalistisch getinte pogingen hen te bekeren tot een andere godsdienst of tot atheïstisch modernisme "in hun eigen belang" gerechtvaardigd.

Een bijzonder probleem doet zich voor bij het islamologisch werk van beleiden-christenen, voor wie kerkelijke paradigma's en missionaire belangen uiteindelijk bepalend blijken te zijn. In *How to Understand Islam* spreekt de dominicaan Jacques Jomier vooral als missionaris; met pastorale sympathie ten opzichte van de moslim als mens, maar overigens duidelijk vanuit een wij - zij standpunt. Tijdens de weldoordachte uiteenzetting, houdt hij zijn lezers op het 'goede spoor' met opmerkingen dat "our way of seeing things is completely alien to them" en "for all present-day Muslims, love is basically a modern word..." Ettelijke tips voor mede-missionarissen herinneren de lezer aan het uiteindelijke doel van dit boek. Zeer misleidend zijn reductionistische citaten van ene Abd el-Jalil (géén moslim). Desondanks bevat het boek ook interessante visies, bijvoorbeeld ten aanzien van het gebruik van de term 'orthodox' in relatie tot de islam en over de knelpunten voor een dialoog tussen moslims en christenen. In zijn hoofdstuk "On Christianity as Islam Sees It" raakt hij een gevoelige snaar: begripsverwarring betreffende het verschil tussen mijn definitie van de ander en diens definitie van zichzelf. Een lezenswaardig boek voor wie door de missionaire houding heen kan kijken.

Diepgravender en theologisch beter onderbouwd is het werk van een andere dominicaan, Emilio Platti. Onder de ti-

tel *Islam ... Vreemd?* biedt Platti een respectvolle studie van de islam en de koran. In de inleiding signaleert hij in drie punten het belang van een voor moslims herkenbare presentatie, de noodzaak om de verscheidenheid binnen de islam te erkennen en het nut van een wetenschappelijke (dus kritische) benadering. Dat levert een gelaagde beschrijving van de islam op, met een ruitelijke erkenning dat deze godsdienst een van de meest positieve wereldvisies is. Zijn aanpak is gebaseerd op de onder islamologen populaire methode om de Mekkaanse en Medinische soera's als aparte blokken te bestuderen. Dat leidt hem uiteindelijk tot de conclusie dat, ondanks duidelijke doctrinaire verschillen met het christendom, de islam toch minder vreemd is dan velen denken. Tenslotte waarschuwt hij tegen scherpe polarisatie tussen moslims en christenen en wederzijdse irrationele verwerping. Dit boek gaat veel verder dan een simpele inleiding en vergt enige vertrouwdheid met theologische terminologie. Het interessante van Platti is dat hij, zonder zijn standpunt als christen te verlaten, de koran serieus neemt en als méér dan een gewone historische tekst aanvaardt.

Wanneer een befaamde en door moslims veelal als sympathiserend beschouwde oriëntaliste als Annemarie Schimmel een boek schrijft met de titel *De Islam - Een introductie*, dan wekt dat hoge verwachtingen. De beperkte omvang (136 p.) legt vanzelfsprekend beknoptheid op. Maar dat fundamentele onderwerpen als de profeet, de leerstellingen en de leefregels van de islam er zo bekaaid af zouden komen, viel mij tegen. Hoewel Schimmels gevoeligheid voor moslimculturen doorklinkt in haar toon, wijkt zij in belangrijke mate af van de vaste moslim-visie op de islam. Een groot deel van het boek is gewijd aan li-

teratuur, filosofie en mystiek - haar favoriete onderwerpen. Dat zij daarbij de nadruk legt op de Turkse en Zuid-Aziatische bijdragen was, gezien de specialismen van de auteur, te verwachten. Storend zijn het grote aantal slordigheden, die wellicht deels te wijten zijn aan de vertaling. Het Duitse systeem van transliteratie zal voor Nederlandse lezers moeilijk te begrijpen zijn. Om deze en andere redenen is dit boekje toch niet zo geschikt als eerste introductie, maar zal interessant zijn voor wie zich begint te oriënteren op de literaire, filosofische en mystieke aspecten van de islam.

Uit deze beperkte selectie van Engels- en Nederlandstalige boeken over de islam blijkt opnieuw hoe moeilijk het is om authentieke, compacte en begrijpelijke informatie over de islam te presenteren. De vraag die zich aan mij opdringt is, waarom (nu levende) moslims niet vaker zelf aan het woord worden gelaten. Mijn eigen ervaring is dat in academische kringen een moslim-auteur te subjectief wordt gevonden en veel uitgeverij er daarom niet aan wilden beginnen. Het veel omvattende handboek *Islam; Norm, ideaal en werkelijkheid* onder redactie van J.Waardenburg (Fibula, Houten 1984) is daar een kenmerkend voorbeeld van. Ik vraag me af hoe christenen zouden reageren als zij monddood werden gehouden terwijl hun godsdienst en geloofsbeleving door buitenstaanders werden ontleed en ge(her)definieerd.

Relaties tussen mensen berusten hoofdzakelijk op wederkerigheid. Wie vrede zoekt, moet vrede bieden. Mijns inziens is de tijd gekomen om de zelfbeschijving

van moslims serieus te nemen en de islam zoals die gedefinieerd wordt door moslims enige erkenning te geven. Hetzelfde geldt dan, mutatis mutandis, ook voor christenen en christendom - daarop mogen de betrokkenen in moslimlanden worden aangesproken. Wederzijds respect is een sine qua non voor interreligieuze dialoog.

Hier in Nederland zullen christenen en atheïsten, islamologen en journalisten, ruimhartig plaats moeten maken voor moslims waar het de islam aangaat. Advies en ondersteuning blijven zeer welkom. Maar ook in Nederland moeten moslims de kans krijgen hun eigen definitie van de islam te verwoorden, de interne veelvormigheid ervan te manifesteren en zichzelf te introduceren aan geïnteresseerde Nederlanders. Ik beschouw de toename van authentieke Nederlandstalige islam-literatuur als een essentieel onderdeel van het integratieproces van moslims en een voorwaarde voor het ontwikkelen van een positieve, hier gewortelde islambeleving.

Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, Phoenix/ Orion Book Ltd, London 1982; ISBN 1-85799-116-8.

Roland Machatschke, *Islam*, SCM Press Ltd, London 1995.

Jacques Jomier, *How to Understand Islam*, SCM Press Ltd, London 1989; ISBN 0-334-02070-0

Emilio Platti o.p., *Islam ... Vreemd?*, Averbode/ Gooi en Sticht, Baarn 1996; ISBN 90-317-1165-9.

Annemarie Schimmel, *De Islam - Een introductie*, Prometheus, Amsterdam 1996; ISBN 90-5333-467 X.

EEN EIGENTIJDSE DIALOOG IN DE VOETSPOREN VAN FRANCISCUS

Cokkie van 't Leven in gesprek met Irene Paridaans.

Franciscus van Assisi was niet alleen voor zijn eigen omgeving een vernieuwend en inspirerend mens. In de tijd van de kruistochten verstond hij het evangelie op een geheel eigen wijze. In het zestiende hoofdstuk van zijn 'regula non bullata' schrijft hij dat de broeders die onder de moslims leven "... geen ruzie maken of woordenstrijd aan moeten gaan, maar zij zullen om God ondergeschikt zijn aan ieder menselijk schepsel en belijden dat zij christen zijn".

De inspiratie van Franciscus van Assisi

Jan Hoerberichts bestudeerde deze regels van Franciscus over het leven onder de 'Saracenen' en beschrijft de context waarin deze woorden klonken. Om de houding van de Franken aanspreekbaar te maken vertelt hij een anekdote waarmee Usama ibn Munquidh kort na de tweede kruistocht een 'staaltje van Frankische lomphheid' weergeeft: "Toen ik Jeruzalem bezocht had ik de gewoonte om de Al-Aqsa moskee binnen te gaan. Aan de zijkant daarvan bevindt zich een klein oratorium waarvan de Franken een kerk hadden gemaakt. Toen ik nu de Al-Aqsa moskee betrad, waar mijn vrienden de Tempeliers zaten, stelden zij mij dat kleine oratorium ter beschikking om er mijn gebeden te doen. Op een dag ging ik naar binnen, zei de openingsformule Allah akbar en ging staan om mijn gebed te beginnen, toen een Frank zich van achteren op mij stortte, mij vastpakte en mijn gezicht naar het oosten keerde, terwijl hij zei: "Zo moet je bidden". Onmiddellijk kwamen enkele tempeliers tussenbeide. Ze namen hem vast en verwijderden

hem, terwijl ik mij omkeerde om mijn gebed af te maken. Maar, gebruik makend van een moment waarop zij niet opletten, stortte hij zich opnieuw achter op mij, draaide zijn gezicht naar het oosten en herhaalde: "Zo moet je bidden". Opnieuw kwamen de tempeliers tussenbeide, verwijderden hem, en verontschuldigde zich bij mij: "Het is een vreemdeling die onlangs uit het Frankenland is gekomen". [J. Hoerberichts, *Franciscus en de Islam*, Assen: Van Gorcum 1994, blz 16]

Voor Hoerberichts illustreert dit verhaal het grote verschil dat er bestaat tussen de Tempeliers die al langere tijd in Jeruzalem verblijven en de Frankische kruisvaarder die pas aangekomen is... Franciscus en zijn broeders weigeren het machtsdenken van de kerk in hun tijd te accepteren. Zij gaan op Goddelijke ingeving zonder geweld en wapens naar de Saracenen om in dienstbaarheid onder hen te leven. Zij zetten daarmee een leerproces in gang waarin vooroordelen afgebroken en wederzijds vertrouwen opgebouwd kunnen worden. Terug in Italië roept Franciscus de christenen op tot grotere eerbied voor de namen en de woorden van God, zoals hij die onder de Saracenen bewonderd had. [Ibid. blz. 153]

De *Franciscaanse Samenwerking* is, nu alweer twee jaren geleden, het gesprek met moslims aangegaan. Maandelijks treffen een groep christenen en moslims elkaar in Utrecht. Het is een actieve nog steeds groeiende groep mensen die hun visie op godsdienst en maatschappij uitwisselen om elkaar beter te leren kennen.

De verhalen over Franciscus inspireerden hen tot deze ontmoeting. Kort na het verschijnen van de hierboven geciteerde studie van Hoerberichts nam de *Franciscaanse Samenwerking* het initiatief om dit boek met een aantal geïnteresseerden te bespreken.

Ook nodigde de Franciscaanse Samenwerking Imam Hamza Zeid Kailani als spreker uit bij een studieblok over racisme. Imam Kailani werkt als moslim geestelijk verzorger in penitentiaire inrichtingen. Hij is een Nederlander van Palestijnse afkomst en zet zich al jaren in voor het bevorderen van contacten tussen moslims en christenen. Imam Kailani had bij de presentatie van het boek van Hoerberichts een eerste exemplaar aangeboden gekregen. Hij vertelde dat hij zich de verhalen over die Franciscus nog herinneren kon van de tijd dat hij in Palestina op school zat en vroeg zich hardop af of Franciscanen en moslims nu ook niet eens samen iets zouden kunnen ondernemen: een dialoog in de voetsporen van Franciscus...

Irene Paridaans, stafmedewerker van de Franciscaanse Samenwerking werd een dag in de week vrijgesteld om deze dialoog te coördineren en Marieke Neuhaus vbf nam de gesprekleiding op zich. Op de vraag of zij iets van de inspiratie van Franciscus terugvindt in de activiteiten van deze dialooggroep noemt Irene na enig aarzelen het 'prentiëleze gewone ontmoeten': "Ik ontmoet natuurlijk moslims op straat, zoals mijn Turkse buurman die ook in de dialooggroep zit, maar dat blijft vaak zo oppervlakkig. In onze dialooggroep krijgen wij de kans om moslims te spreken over wat hen beweegt in hun religie. Franciscus zegt zelf hoe de broeders onder de moslims moeten gaan: ze moeten niet gaan om iets te bereiken of om te bekeren, maar gewoon om er te zijn en zo 'om God' aan hen ondergeschikt te

zijn.

Na twee jaren dialoog merk je hoe moeilijk juist dat prentiëleze ontmoeten is. Maar het betekent wel de ander hooghouden door eerst maar eens met elkaar aan de tafel zitten en te luisteren naar elkaar. En pas veel later, zoals Franciscus het zelf ook aangeeft, als mensen er zelf naar vragen, vertellen wie jij bent en waarom jij christen bent." Het is een streven naar gelijkwaardigheid, althans in de omgang met elkaar. Al laat de maatschappelijke ongelijkheid of het feit dat moslims in Nederland een minderheid vormen, zich ook in deze groep niet wegdeneren. De groep heeft uitgebreid stilgestaan bij de consequenties van deze ongelijkheid, op bijvoorbeeld de beeldvorming over islam. Hoe vaak niet moeten moslims zich verweren of wordt een misstap van een individuele moslim de hele groep aangerekend?

Leren omgaan met verschillen.

Irene Paridaans vertelt over de afgelopen twee jaar als een proces waarin zij twee perioden onderscheidt, die van 'uitwisseling' en die van wat zij noemt een 'echte dialoog':

"Het eerste jaar zijn we voornamelijk bezig geweest met het uitwisselen van informatie. We hebben op de eerste bijeenkomst een aantal thema's geïnventariseerd waar we het over wilden hebben en die successievelijk afgewerkt, bijvoorbeeld over begrippen als 'drieëenheid', zonde en vergeving, over de praktijk van het vasten, over religieuze opvoeding of de positie van vrouwen. In de groep ontstond gaandeweg een vriendschappelijke hartelijke sfeer. Mensen bleven vaak napraten en zaten elkaar soms gewoon gezellig moppen te vertellen. Op een gegeven moment besef je dat je niet eerder zo open en ontspannen met moslims gesproken hebt - wellicht de mos-

lims ook niet met christenen. Maar hoe interessant dit ook kan zijn, we zaten in het eerste jaar vooral nog informatie uit te wisselen op een manier die uiteindelijk ook in boeken te vinden is.

Een stap verder begint de 'echte dialoog', namelijk wanneer je er achter probeert te komen wat deze moslims nu ten diepste beweegt als gelovige mensen. Hoe kijken zij zelf aan tegen God en de woorden van de Koran? Welke plek hebben zij daarin als individuele gelovige?

Daarmee bereik je een ander niveau, die van de geloofsbeleving. In het tweede jaar kregen de gesprekken meer diepgang, maar zij verliepen ook moeizamer. We botsten meer en soms ook heftig - dat bleek onvermijdelijk om zaken over en weer helder te krijgen. We zijn nu op het punt dat ik soms denk dat we moeten ophouden met 'peuteren' en bepaalde verschillen als onoverkomelijk aanvaarden. Dan komt de groep voor een andere vraag te staan, namelijk, hoe omgaan met fundamentele verschillen? Op deze manier spreken met elkaar veronderstelt veel wederzijds vertrouwen en dat is wat deze groep bijzonder maakt."

Desgevraagd vertelt Irene Paridaans over haar ervaringen toen de groep struikelde over het grote verschil in de wijze waarop christen en moslim deelnemers om blijken te gaan met heilige teksten en hun interpretatie.

" Dit verschil werd mij heel duidelijk toen een van de moslims opmerkte: 'als individuele gelovige hebben wij geen recht van spreken als het gaat om onze heilige teksten'. Mijn reactie was toen: 'ja, maar wat doen we hier dan nog? We zitten hier toch om namens onszelf te spreken? Als jullie niet mogen of niet kunnen, wat betekent dat dan voor onze dialoog?'

De moslims in de groep bleken liefst zo dicht mogelijk te blijven bij de vier toe-

gestane interpretaties van hun godsdienst, zoals die in de traditie uitgewerkt en overgeleverd zijn. Met grote aarzelings zouden zij hun eigen minder geleerde mening daar naast of zelfs tegenover stellen. De christenen uit de groep, voor een groot deel Rooms Katholiek, zijn in hun denkwijze juist geïnspireerd door het Tweede Vaticaanse Concilie. Opkomen voor eigen inzichten en ervaringen wordt door hen ervaren als het einde van een eeuwenlange bevoogding door de kerk: een groot goed en een positieve vernieuwing van het christelijk denken, aangepast aan onze tijd.

Wij erkennen allemaal dat niet alle antwoorden op hedendaagse kwesties in de heilige teksten te vinden zijn. Dus concluderen de christenen in de groep dat je als gelovige in deze tijd en in deze cultuur opnieuw je heilige teksten moet lezen en interpreteren. Moslims in de groep zeggen juist het tegenovergestelde: in hun beleving ga je voor je het weet gaat met de heilige teksten aan de haal. Je moet er als individuele gelovige altijd heel voorzichtig mee omgaan en zoveel mogelijk te rade gaan bij de geschriften en bij geleerden die er meer van af weten dan jij... Wie het meeste kennis heeft, heeft het meeste recht van spreken.

Dat is een groot verschil met hoe wij zijn opgevoed met het idee dat de Bijbel een historisch boek is en dat jij er als mens toe doet bij het lezen en uitleggen van de verhalen. Toen ik aan deze dialoog begon, was dat met alle bereidheid om van alles te begrijpen - maar dit is een punt waarvan ik denk: hier houdt de dialoog dus op! Hier lopen we zo ver uit elkaar dat we elkaar echt niet meer begrijpen... Je komt op een punt waarop je je eigen traditie en geloofsbeleving verkiest boven die van de ander. En dan vraag ik mij af, is dat het einde van dialoog of begint het hier pas?"

Op de vraag of dit nu meer een verschil 29

in cultuur is, in de omgang met religie, dan wel een verschil tussen christendom en islam, blijkt de dialooggroep geen antwoord te hebben gevonden: cultuur en religie bleken voor hen een onontwarbare, niet te onderscheiden kluwen. Wel merkt Irene Paridaans op dat er onder de christelijke deelnemers niet alleen sprake was van onbegrip voor de houding van de moslims in de groep: "Natuurlijk is er binnen onze eigen westerse wereld ook sprake van cultuurkritiek, juist op dat hele losgeslagene, individualistische. Het is erg prettig wanneer je je als mens niet bij alles af moet vragen wat je daar zelf van vindt. Het is een terugverlangen naar die duidelijkheid en veiligheid, terwijl je tegelijkertijd weet dat je niet meer terug kunt. Je erkent de waarde daarvan, maar die strookt niet met je eigen beleving."

Werken aan verzoening

Dat de deelnemers belang blijven houden in de groep blijkt uit het feit dat bijna allen aangegeven hebben graag nog een jaar met elkaar verder te willen gaan op dit pad van dialoog. Irene Paridaans verwacht dat er in dit komende jaar in de groep weer meer aandacht zal zijn voor actualiteiten en de verslaggeving daarvan in de kranten. Het gaat daarbij vooral ook om de vraag hoe moslims en christenen gebeurtenissen interpreteren vanuit hun gemeenschap en hun geloof. Verder zal de groep weer samen op pad gaan, bij bijzondere gelegenheden naar kerk of moskee, of bijvoorbeeld naar gebouwen die belangrijk zijn voor onze traditie.

In ieder geval blijft de Franciscaanse Samenwerking deze en andere activiteiten ondersteunen. Voor hen staat het komende jaar in het teken van het thema van de derde kerkedag: verzoening. De week na het feest van Franciscus is

door henzelf uitgeroepen tot 'Week van Verzoening'. Een aantal enthousiaste mensen uit hun achterban zal op de fiets door het land trekken om aandacht te vragen voor dit thema. Geïnteresseerden kunnen bij het landelijke kantoor een folder opvragen met de route en de activiteiten van deze Franciscaanse fietsers.

Op de laatste dag van de week zullen de fietsers in Utrecht zijn. Zij vieren dan samen met de dialooggroep, liefst in een van de moskeeën van de stad, een 'dag van de interreligieuze dialoog'. Twee van de initiatiefnemers van de dialooggroep, Imam Kailani en Marieke Neuhaus, zullen het woord voeren. Daarna gaan deelnemers en genodigden in groepen uiteen om samen teksten te lezen uit de beide tradities.

En natuurlijk verschijnt er weer één van de 'Tippenboeken' met sprankelende ideeën hoe mensen zelf met het thema verzoening aan de slag kunnen gaan.

Ter ondersteuning van deze activiteiten zullen er twee publicaties verschijnen. Binnenkort komt er een verkorte populaire versie uit van de studie van dr. Jan Hoeberichts over Franciscus en de islam.

Een redactiecommissie verzamelt interessante gedeelten van de verslagen van de gesprekken in de dialooggroep en werkt deze om tot een brochure. Daarin zullen ook enkele portretten van vaste deelnemers opgenomen worden en een bijlage met gebeden en teksten voor gebruik bij gezamenlijke islamitisch-christelijke bijeenkomsten. Irene Paridaans zegt daarover: "Wij hebben altijd het idee gehad dat het goed is om met een gezamenlijk gebed te beginnen. Als je samen kunt bidden, als je het idee hebt dat je het allebei uiteindelijk over dezelfde God hebt, dan is dat dialoog op een ander niveau. Ik denk dat het belangrijk is dat mensen op het idee komen om dat

samen te doen." Het gezamenlijk gebed als hoogtepunt van ontmoeting tussen gelovige mensen: toch weer een Franciscaans accent in de dialoog?

Als Hoberichts zijn boek een eigentijdse vertaling geeft van het gedachtengoed van Franciscus, concludeert hij: "Eerbied voor elkaars anders-zijn, daarin een goede gave van God, de bron van al het goede, te zien, en al deze goede gaven in harmonie samen te brengen tot vrede en heil voor de gehele mensheid: dat alles is ook Franciscus zeer dierbaar... Wanneer hij dan ervaart hoe God

de moslims in hun anders-zijn met hun godsdienst en hun cultuur aanvaardt en met goede gaven overlaadt, dan weet hij dat ook hij de moslims moet aanvaarden in hun anders-zijn en hun met eerbied tegemoet moet treden. Het is deze eerbied voor anders-gelovigen in hun anders-zijn die Franciscus ook nu van zijn broeders vraagt." (blz. 157)

Voor informatie en bestellingen bij de Franciscaanse Samenwerking: Oud Gracht 23; 3511 AB Utrecht; tel. 030-231 93 21; fax. 030-231 5998

**Wij gedenken Pater Jan Rijk
(1929-1996)**

Op 18 juni jl. overleed Pater Jan Rijk, lid van de order der Carmelieten. Na zijn priesterwijding in 1958 kwam hij al snel in het bedrijfsapostolaat en van daaruit was hij een van de eerste pioniers in de pastorale zorg voor allochtonen. Dat waren rond 1960 vooral Spanjaarden. In 1976 was hij als eerste hoofd van het secretariaat van Cura Migratorum, de katholieke stichting voor zielzorg aan nieuwe Nederlanders. Toen daarbinnen ook de interreligieuze dialoog aandacht kreeg, heeft hij dit van harte ondersteund en werd ook enige tijd redactielid van BEGRIP. Een multiculturele samenleving moest voor hem ook een multireligieuze samenleving zijn. Bij alle vormen van pastorale zorg wilde hij steeds ook het respect voor de godsdienst van de ander verbinden aan een eerlijk gesprek over wat ieder ter harte gaat. Na zijn pensionering in 1994 bleef hij toch nog steeds bij al deze za-

ken betrokken. Na een ziekbed van enkele maanden hebben wij hem 22 juni begraven. Wij gedenken hem in dankbaarheid.

Een rondreizende tentoonstelling vanuit Brussel

Het project 'Van Algebra tot Pyjama: Arabieren in de Vlaamse Cultuur' wil een positieve bijdrage leveren met betrekking tot beeldvorming over migranten: Hoe komen de Arabische en Vlaamse leefwereld dichterbij elkaar? Hoe kan wederzijds begrip en verdraagzaamheid gestimuleerd worden? Dit project bestaat uit twee onderdelen: er is een reizende tentoonstelling opgezet en er is een zeer informatieve catalogus uitgegeven: Gunther Dauwen (red.), Van Algebra tot Pyjama. Arabieren in de Vlaamse Cultuur. Een product van BDJ - Jeugd & Vrede onder auspiciën van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding. De catalogus bevat 123 pagina's.

De tentoonstelling bestaat uit beeldmateriaal. De volgende thema's, die verwerkt zijn op panelen, komen aan de orde: 1) Het erfgoed van de Arabieren: symbolen en etymologie; wetenschappen; muziek; kunst; mode. 2) Scharnierthema's: geschiedenis; godsdienst. 3) Stereotiepering en beeldvorming over Arabieren: exotisme in schilderkunst en fotografie; boekencovers; reclame; film en actualiteit; strips; beeldvorming in de straat.

Tot aan het einde van dit jaar is het mogelijk deze tentoonstelling te bezichtigen op verschillende plaatsen in België. Daarna kunt u de tentoonstelling huren. Voor meer informatie kunt u terecht bij BDJ-Jeugd & Vrede, contactpersoon Luc van Elsacker, Van

Elewijckstr. 35, 1050 Brussel, tel. [00-32]-2-640.19.98, fax [00-32]-2-640.07.74.

De catalogus geeft achtergrondinformatie over de betreffende onderwerpen van de tentoonstelling. Naast een meer algemeen deel over de Arabische geschiedenis en over de islam als godsdienst is er veel aandacht voor culturele aspecten. De verschillende auteurs laten zien dat de Arabische wetenschap, mode, kunst, etymologie en muziek grote invloed hebben gehad op de Westerse cultuur - in positieve zin. Het Westen heeft veel overgenomen van de Arabische rijkdommen, zonder dat we ons dit bewust zijn. Een voorbeeld: "Hygiënische normen en het gebruik van zeep kwamen uit het Moorse Spanje aanwaaien. Het spreekwoord 'hij is om zeep' (hij is dood) dateert uit de tijd van de Kruisvaarders. De ridders brachten dit kostbare oosters goed, de zeep, mee, als ze de strijd overleefden en terugkeerden naar huis. In vele gevallen gebeurde dit echter niet." (pag. 86 catalogus)

Films, reclame en striptekeningen geven of een zwart-wit beeld over Arabieren of zij worden geheel verzwegen. Het verzwijgen vanwege socio-politieke redenen wordt in een kritisch artikel door Edouard Vincke besproken.

Helaas ben ik nog niet in de gelegenheid geweest de tentoonstelling te bekijken, maar het materiaal dat me toegestuurd is, stemt opnieuw tot nadenken: mensen uit verschillende culturen kunnen elkaar verrijken. - Josien Folbert

Dialogo door theater en muziek

Op zondag 12 mei 1996 was er in Theaterzaal 16 in Tilburg een interculturele ontmoeting onder het motto: "Een muzikale brug tussen christendom en islam". Het programma begon in de

morgen met het muziek-theatergezelschap Pipelare, die de historische ontmoeting brachten tussen Franciscus van Assisi en de Egyptische Sultan Al-Kamil. Tussen beide mannen ontstond wederzijds respect en belangstelling voor elkaars levensbeschouwing. Franciscus' houding kan ons ook vandaag weer inspireren: zonder vooringegenomenheid ging hij in gesprek met de andersdenkende, een moslim, destijds de grote Vijand, en dit tegen het Kruistochtdenken van de officiële kerk in.

Een Turkse muziekgroep uit het Belgische Hasselt liet ons op het ritme van de wervelende derwisjen luisteren naar mystiek-poëtische teksten van het soefisme, van Mevlana Rumi en Yunus Emre, tijdgenoten van Franciscus en Al-Malik, en nog steeds populair in Turkije.

Helaas bleef er weinig tijd over voor discussie met het publiek, weinig talrijk, maar geïnteresseerd. Wij hebben vooral Turkse en andere moslim-bewoners van Tilburg gemist op deze dag van ontmoeting der culturen, die gehouden werd als voorloper op het Festival Mundial door de Werkgroep Religie en Cultuur en het Centrum voor Wetenschap en Levensbeschouwing van de Katholieke Universiteit Brabant. - Gerda Versteegden

RIMO-symposium gehouden op 31 mei 1996

De vereniging tot bestudering van het recht van de Islam en het Midden-Oosten (RIMO) hield haar 14e symposium. Het hoofdonderwerp 's ochtends was "Godsdienstvrijheid en Islam" binnen de Nederlandse context. De lezing hierover werd gegeven door Mr. B.C. Labuschagne, universitair docent rechtsfilosofie aan de faculteit der rechtsgeleerdheid te Leiden.

Het Nederlands constitutioneel recht is ontstaan binnen een christelijke context en de vraag die in de multiculturele en -religieuze samenleving gesteld moet worden is: 'zijn onze grondwettelijke normen wel adequaat voor bijvoorbeeld moslims die hier wonen?'

Labuschagne werkte drie punten uit. In de eerste plaats ging hij in op 'de grondrechtelijke normen en de islam'. Binnen het internationale en het nationale recht worden verschillende accenten aangebracht: sommige landen waren/zijn tegen het recht van godsdienstvrijheid, terwijl de Verklaring van de VN in art. 18 ieder individu absolute bescherming biedt wat betreft de vrijheid van godsdienst. Ook het Nederlands recht benadrukt de rechten van het individu. Is dat niet een te éénzijdig-westerse opvatting? Als tweede punt bracht Labuschagne naar voren 'de toepassing van grondwettelijke normen en de islam'. Moslims houden zich aan een bepaald gedrag dat voortkomt uit hun geloofs-overtuiging en willen in overeenstemming daarmee ook handelen. Daar zijn in het verleden en tot nu toe veel misverstanden over ontstaan, bijvoorbeeld de vleeskeuringswet; de bescherming van de positie van de imam of een vrije dag voor moslims na de Ramadan. Het derde punt werd als vraag geformuleerd: 'Wordt er voldoende tegemoet gekomen aan de wensen van moslims (en andersgelovigen)?' Godsdienstvrijheid en tolerantie waren in het verleden altijd nauw verweven. Na de reformatie en na de 80-jarige oorlog identificeerde de staat zich niet langer met de godsdienst: het was beter geloofsverdeeldheid te accepteren dan dwang op te leggen. Godsdienst is zò belangrijk dat je dat niet mag overlaten aan de vorst. De westerse-liberale filosofie bracht grondrechten voort die de belangrijkste ijkpunten werden. Labuschagne constateert: hier schieten de grondrechten principieel te-

kort ten opzichte van niet-gevestigde godsdiensten. In de filosofie van Levinas vindt hij een opening naar andersgelovigen: Levinas stelt de vrijheid van de ander voorop, want daardoor word jezelf vrij. Doordenkend op deze gedachte kan gesteld worden: vrijheid van godsdienst van de ander zou vrijheid van onze eigen godsdienst kunnen verrijken. Hoe tolerant zijn onze grondrechten? Labuschagne: "Intolerantie is de grens waar wederzijdsheid ophoudt." - Josien Folbert

Beeldvorming over moslims in het onderwijs: een conferentie georganiseerd door de Islamitische Stichting Bevordering Integratie (ISBI) op 12 juni 1996

Het groot auditorium van de Rijksuniversiteit te Leiden zat nagenoeg vol: vele belangstellenden, mensen die betrokkenen zijn bij het onderwijs als ook studenten waren gekomen om te luisteren naar en te discussiëren over dit belangrijke onderwerp. Aan alle deelnemers was vooraf een concept-handboek voor leraren toegezonden dat samengesteld is door mevr. dr. Stella van de Wetering en drs. Mohammed de Zeeuw.

Staatssecretaris Netelenbos hield een warm pleidooi voor een goede ontwikkeling van het onderwijs binnen onze pluriforme samenleving. In zijn inleiding stelde De Zeeuw 'Beeldvorming over Moslims in Nederlandse leermiddelen' kritisch aan de orde. "De beeldvorming over Moslims in Nederlandse leermiddelen is voor Moslims die zich vanuit hun godsdienstige overtuiging willen bezighouden met de kwaliteit van het Nederlandse onderwijs een vrij beperkte en defensieve invalshoek. Het moet in principe, en zeker op lange termijn, om meer gaan. De Moslim-gemeenschap is niet een belangenorgani-

satie, die slechts tot doel heeft voor haar eigen belangen op te komen, maar zij is de draagster van een godsdienstige traditie die een verrijking vormt voor de Nederlandse samenleving; die gezaghebbende antwoorden in huis heeft op de zinvragen van de moderne mens, maar ook bijdragen kan leveren aan de kwaliteit van de Nederlandse samenleving als het gaat om solidariteit in de maatschappij, het denken over duurzame ontwikkeling c.q. verantwoord scheppingsbeheer, kritisch en constructief wetenschappelijk denken, familiebanden, goede manieren, respect voor ouderen, hygiëne, de bloei van de schone kunsten, en vele andere waarden en normen." Vanuit dit perspectief wil De Zeeuw kijken naar Nederlandse schoolboeken die in de loop van de jaren verschenen zijn: auteurs die de islam als godsdienst beschrijven als ook de geschiedenis. Hij heeft - na P. Reinsch en W.E. Westerman - onderzoek gedaan naar leermiddelen met betrekking tot de islam. Zijn belangrijkste algemene punten van kritiek zijn: in de Nederlandse samenleving die als 'open' wordt gezien, wordt informatie gegeven over allerlei levensovertuigingen zonder de aanhangers van deze overtuiging erin te betrekken: hier speelt de problematiek van macht en invloed; leermiddelen voor geestelijke stromingen worden te afstandelijk (zgn neutraal) geschreven: auteurs schrijven niet vanuit liefde voor die godsdienstige traditie; in de leermiddelen wordt geen duidelijke stelling genomen ten opzichte van bepaalde godsdienstige opvattingen; de relatie tussen God en mens blijft onderbelicht als ook de terminologie die daarbij hoort.

Hij doet tenslotte twee aanbevelingen: 1) leerkrachten moeten een toestekende hand van moslims willen aanvaarden; 2) uitgevers moeten moslims raadplegen voor zij een boek uitgeven.

Dr. Stella van de Wetering geeft achtergrondinformatie over de gezinnen waaruit moslim kinderen komen, over opvoedings- en rolpatronen, over de verschillen in leefstijlen, over de wereld van mannen en die van vrouwen, over gewoontes en gebruiken etc. Daarnaast geeft zij inzicht in de onderwijssituatie van de moslimleerlingen, zij belicht de sterke en zwakke kanten van leerlingen en zij doet suggesties tot verbetering van de situatie van kinderen.

Tijdens de discussie blijkt dat zowel aan de kant van de Nederlandse docenten als aan de kant van de moslims vele vragen zijn blijven liggen. Voor het onderwijs is het van belang dat meer moslimouders actief betrokken worden bij de school: niet alleen voor de praktische zaken, maar ook om bijvoorbeeld leermiddelen mee te lezen en te beoordelen.
Josien Folbert

Kaartenactie voor Koeweitse christen

Open Doors is een actie begonnen ter ondersteuning van Robert Hoessein uit Koeweit die op 29 mei jl. ter dood is veroordeeld wegens afval van de islam en overgang tot het christendom. Op 15 september dient zijn hoger beroep. Kaarten en informatie kunnen worden aangevraagd bij Open Doors, PB 47, 3850 AA Ermelo; 0341-422300.

Het einde van de "Tunesische droom" verfilmd

In de julimaand ging in de filmhuizen de tweede film van de Tunesische regisseur Férid Boughédir in première. *Un été à la Goulette* gaat over de zomer van 1967 aan het beroemde strand van Tunis: Tunesiërs van Arabische, Joodse, Franse en Italiaanse afkomst leven in een wijk dooreen. De mannen waken allemaal over de maagdelijkheid van hun

soms wat speelse dochters. Een pluriforme maatschappij, waar eigenlijk wel iedereen in de eigen groep zou moeten trouwen, maar dagelijks met anderen verkeert en leeft. Het einde van het kolonialisme en de Israëliëse militaire expansie verhardten de tegenstellingen en betekenen het einde van een niet probleemloze, maar wel levendige en geliefde multi-rationale samenleving. Net als zijn eerste film Falfauine (over ontwakende seksualiteit van een jongen, die het badhuis, de hammam wordt uitgezet) weet Boughédir een luchtige, onderhou-

dende film te maken.

Salman Rushdie even in het gewone openbare leven

Op dinsdag 25 juni signeerde Salman Rushdie zijn laatste boek in de Amsterdamse boekhandel Scheltema Holkema Vermeulen en 's avonds trad hij op in Paradiso. De optredens waren die morgen in enkele kranten aangekondigd. Helemaal normaal ging het toch niet allemaal: er was wel stevige controle en bewaking.

Islam in een traditioneel Algerijns dorp
Rachid Mimouni, *De eer van de stam*
(vertaald uit het Frans: *L'honneur de la tribu*), Bussum: Toth, 1995, 190blz.

Rachid Mimouni is een Frans-Algerijnse intellectueel. Hij schrijft in het Frans en participeert aan de Frans cultuur. Maar hij kent het Algerijnse dorp nog van binnenuit. Zijn laatste boek vertelt het verhaal van zo'n afgelegen dorp in de bergen vanuit het perspectief van een oude verteller, die nooit uit het dorp weg is geweest, maar wel de mensen heeft zien gaan naar Frankrijk en terugkomen; die de kolonisten er zich zag vestigen en die uiteindelijk ook de verwarring van de moderne Algerijnse staat heeft meegemaakt. Het boek werd voor het eerst gepubliceerd in 1989 en dat kan de reden zijn, waarom het islamisme geen rol speelt.

In het hele boek speelt de islam een rol, zij het aan de zijkant. De imam is iemand van gezag in het dorp, maar alleen als het gaat over de eer, de huwelijken en erfenissen. Een buitenechtelijk kind wordt onbarmhartig buiten de moskee gezet en zal er ook nooit binnen mogen komen.

De koloniale tijd wordt hier moeiteloos gezien als de voortzetting van die andere beweging: de reconquista, de christelijke herovering van Spanje: "De christenen trokken fel van leer en zo werd Spanje streek voor streek heroverd en zelfs Granada stond op het spel. De stad kon roepen wat ze wilde, niemand schoot te hulp. De Castiliaan had het Alhambra nog niet bezet of zijn schepen belaagden al de vestingen van de Maghrebijnse havens. In vele gevallen kregen ze voet aan de grond. Daarna verschenen de ontzagwekkende vloten van die volkeren die meesters zijn geworden in de kunst van

het smelten van niet alleen koper en lood maar zelfs van ijzer en de hardste metalen. En wij ontwaakten verzwakt en weerloos uit de droom" (32).

In de verhouding met de kolonisten gaat het niet om de kwestie van onderdrukking of uitbuiting, ook niet om de metafysisch verwoorde verschillen in geloof, maar om de aardse dingen van reinheid. Over een Algerijn/moslim, die valt op de dochter van een Franse kolonist: "Heeft hij dan geen greintje gevoel van eigenwaarde meer, dat hij bereid is te gaan werken voor een ongelovige? Is hij zo van seks bezeten dat hij bereid is het bed te delen met een afstotelijk mormel dat nooit haar geslachtsdeel scheert en zich na de daad nooit wast?" (blz. 88) De nieuwe tijd komt onder andere met de onderwijzer, die ze niet nodig hebben, want er was al een sjeik, "die overigens tevens imam was van de moskee, [die de jongens streng onder handen nam, zodat] zij alle soera's van de Openbaring in hun hoofd stampten en desgewenst razendsnel konden oprispen - zo vlug dat de verzen over elkaar heen tuimelden en elkaar verdrongen - en dat de begaafde jongetjes zelfs alle zestig delen, oftewel de gehele goddelijke boodschap, wisten op te dreunen" (blz. 25). - Een kostelijk boek, waarin de veelkleurigheid van de traditionele dorpscultuur wordt geschilderd. Het boek is in alle grotere openbare bibliotheken te leen. - KS

Een selectie uit de Koran

Th. Cleary, *De kern van de Koran. Vertaling en uitleg van de meest wezenlijke passages uit het heilige boek van de Islam*, Baarn: Tirion, 1996. 290 blz.

De Koran stelt menige lezer voor grote problemen als het gaat om het verstaan

van de tekst zelf en de centrale thema's in de Koran. De inmiddels ingeburgerde Koran-vertaling van Fred Leemhuis op basis van de dynamisch-equivalente vertaalmethode is in dit opzicht een grote vooruitgang. Te meer daar deze begrijpelijke vertaling van Leemhuis door de autoriteiten van de Al-Azhar Universiteit te Caïro is geautoriseerd. Het interessante van de bundel van Cleary is dat een keuze is gemaakt van hoofdstukken en verzen, waarin enkele van de centrale ideeën van de Koran aan de orde komen. Cleary, zelf moslim, heeft -rekening houdend met de 'onvertaalbaarheid' van het Arabisch van de Koran- een Engelse vertaling gemaakt, waarin zo veel als mogelijk recht wordt gedaan aan de oorspronkelijke tekst als ook aan de leesbaarheid van de vertaling voor de Westerse lezer. Dit Engelse geschrift is op zich weer het uitgangspunt voor de Nederlandse vertaling. Hoewel daarmee de tekst daarmee het predikaat interpretatie van de Koran zou kunnen krijgen, mag worden gezegd dat deze publikatie een belangrijke bijdrage kan leveren aan de kennis van de Koran onder niet-moslim lezers. - MvdB

Nieuwe visies op de Koran

Stefan Wild (red.), *The Qur'an as text*, Leiden: Brill, 1996, 298 blz, ISBN 90 04 103449 prijs f 145,-

De 19e eeuwse orientalisten zagen de koran eigenlijk vooral als een produkt van invloeden van elders: men zocht erin naar oud-joodse, christelijke, oud-arabisch motieven. Onderzoek naar de 'bronnen' dus, maar niet naar de tekst van de koran als een eigen geluid. De titel en het grootste deel van de inhoud van het boek van Stefan Wild zet zich duidelijk af tegen deze visie.

In november 1993 werd in Bonn een conferentie gehouden over een nieuwe visie op de koran, waarbij zo min moge-

lijk gekeken zou worden naar de 'uiterlijke bronnen', maar vooral naar de innerlijke structuur van de koran-als-tekst. Het resultaat is dit stevige boek met 15 bijdragen. Die van Nasr Aboe Zaid kon helaas niet opgenomen worden: vanwege de rechtszaken in Egypte over zijn orthodoxie, waardoor ook zijn huwelijk in het geding kwam, was hij niet in de gelegenheid zijn bijdrage persklaar te maken!

De deelnemers zijn van islamitische kringen (onder wie Hasan Hanafi, Omar Hamdan) dan wel van -vooral- Duitse universiteiten.

De origineelste bijdrage is wel de lange studie van Angelika Neuwirth, lange tijd werkzaam in Amman, later in Beirut, maar nu Berlijn. Zij bekijkt de functie die de tekst van de koran heeft gehad bij de eerste moslims. De koran is niet alleen informatie/openbaring van Godswege, met richtlijnen over het leven. De koran is een gebedstekst. Volgens Neuwirth zijn er in de Mekkaanse soera's aanwijzingen, dat het oudste deel van de koran nog gebruikt werd door de eerste moslims, die in de Ka'ba gebeden zouden hebben (zoals de eerste christenen nog in de joodse tempel meebaden!). 107.4-5 "En wee hen die de slaat bidden, die hun salaát veronachtzamen", zou dan een verwijt zijn aan de achteloze Arabieren, die het Ka'ba-ritueel niet ernstig namen. Ook de verwijzingen naar 'gebedstijden' als asr (103.1), fadjr (89.1; 74.33) doeha (93.1; 91.5) ziet zij als verwijzingen naar het Ka'ba-ritueel. In de latere Mekkaanse soera's zien we dan de eigenstandige islamitische gemeenschap in de zelfstandig geworden rituele gebeden. De Medina-soera's zijn niet zozeer gebedsteksten, als wel rituele preken, vanwege hun meer belerend karakter. In een rijk gedocumenteerde studie van bijna 50 bladzijden (69-105) werkt Neuwirth deze ontwikkeling op een fas-

cinerende manier uit.

Bewonderenswaardig als steeds is ook de bijdrage van Josef van Ess over 'verbal inspiration', of letterlijke openbaring. Hij zet zich af tegen de 'fundamentalisten' die een veel te gemakkelijk beroep doen op de grote figuren uit de islamitische theologie en benadrukt de nuances die zij kenden tussen het eeuwige woord van God en de geschapen realiteit, waardoor de mensen toegang hebben tot het goddelijke.

Hasan Hanafi voert een pleidooi voor koran-studie naar thematieken, kernwoorden. Hij geeft drie voorbeelden, waarbij hij steeds laat zien, hoe in de koran zelf de betekenis van een woord naar de context kan veranderen. Het woord maal wordt wel gebruikt voor geld, rijkdom, bezit, maar heeft dan nog allerlei nuances. Als het gebruikt wordt door of voor de bezittende klasse is het anders, dan wanneer het in verband met de armen wordt gebruikt. Duidelijke conclusie is wel, dat rijkdom, bezit en erfenis niet aan de mens maar aan God behoren. - KS

Islamisme tegen IMF

L.Toscane, *L'Islam. Un autre nationalisme?* Paris: L'Harmattan, 1995, 219blz.

Toscane plaatst de vele islamitische bewegingen die de laatste decennia van zich laten horen in de context van de Nieuwe Wereldorde. Daarbij komt met name de vraag aan de orde in hoeverre het reveil van de Islam gezien kan worden als veroorzaakt door culturele, politieke dan wel economische motieven. Een dilemma dat in het onderzoek naar de herkomst van islamistische bewegingen nog steeds niet afdoende kon worden beantwoord. Toscane plaatst het islamisme binnen het perspectief van de meest recente geopolitieke gebeurtenissen, namelijk de Golfoorlog en de ineenstorting van de USSR. De achter-

grond van het islamisme moet derhalve gezien worden als een afwijzing van het neoliberalisme dat wereldwijd oprukt. Islamisme kan worden gezien als een alternatief van het falende communisme en de neokapitalistische wereldorde. Islamisme is een beweging met name binnen de Derde Wereld die ter zake haar idealistische motieven serieus genomen moet worden, omdat het een rechtstreekse kritiek impliceert op de alomvattende gevolgen van de neokapitalistische wereldorde voor de non-haves. - MvdB

Islam bondig samengevat

Y.Thoraval, *Dictionnaire de civilisation musulmane*, Paris: Larousse. 1995

In dit handzame pocketboek vindt de lezer ongeveer 350 artikelen over de islamitische wereld op het terrein van godsdienst en cultuur, theologie en filosofie, kunst en beschaving. Handig in het gebruik voor hen die op een snelle manier compacte informatie over een bepaald onderwerp in de wereld van de Islam willen verzamelen. - MvdB

De tragische spiraal van geweld in Algerije

N. Dala & W. de Neuter, *Allah weent om Algiers. Algerije tussen militaire en islamitische dictatuur*. Antwerpen: Icarus/Standaard, 1995, 190blz.

Sinds drie jaar zijn in Algerije als gevolg van de terreuraanslagen van islamitische, fundamentalistische milities of vergeldingsacties van de Algerijnse strijdkrachten vele duizenden doden gevallen. De auteurs werpen op basis van grondige documentatie licht op de achtergronden en motieven van de gewelddadigheden. De auteurs schetsen een somber beeld van het hedendaagse Algerije, waar intellectuelen en journalisten gedood worden dan wel het land

moeten ontvluchten. Een vergeten groep in de analyses van het Algerijnse fundamentalisme betreft de positie van de vrouw die over het algemeen weinig te verwachten heeft van het religieuze fanatisme dat fundamentalistische jongeren voorstaan. Het boek laat zich lezen als een schokkend journaal over het dilemma waarin Algerijnen die de beginselen van democratie en pluralisme verdedigen zich thans bevinden: het uitzicht van een totalitaire staat op basis van -in oorsprong- rechtvaardige religieuze idealen. - MvdB

Portretten van vrouwen

G.Brooks, *De dochters van Allah. De verborgen wereld van de islamitische vrouw*, Antwerpen: Standaard, 288blz.

De Australische journaliste Geraldine Brooks, Midden-Oosten-correspondente van Wall Street Journal, beschrijft in deze studie haar zoektocht door de vrouwenwerelden van de Islam. Zij schildert interessante personages, zoals onder meer de weduwe van ayatollah Khomeini. Ze laat echter ook zien hoe zeer achter de sluiert van deze onbekende wereld er vrouwen zijn die niet langer bereid zijn in hun lot te berusten en zich inzetten voor politieke en maatschappelijke emancipatie. Tegelijkertijd is de auteur niet geneigd tot een demonisering van de recente fundamentalistische ontwikkelingen. In feite laat zij zien hoe zeer binnen een godsdienstige traditie zowel onderdrukkende als ook bevrijdende elementen kunnen voorkomen. - Marien van den Boom

Atlas van (Inter-)Religieus België

Aura-Europa (red.), *Religies en levensbeschouwingen: Wegwijzer voor leerkrachten en culturele werkers in Vlaanderen*, te bestellen bij Ontmoetingsplatform voor Religies en Levensbeschouwingen, Guldendelle 6, 1930 Zaventem (Nos-

segem), 62 blz. prijs Bfr 350

De publikatie biedt adressen, eenvoudige documentatie, tips voor cursussen, literatuur en audio-visueel materiaal.

Kan "levensbeschouwing" de (traditionele) islam omzeilen?

Drs. Mirjam Lammers, *Onderzoeksverslag Islamproject en Verslag Studiedag, 's-Hertogenbosch: Brabants Steunpunt Jeugdwelzijn 118 + 45 blz. f 25,- (Postbus 2347 5202CH)*

Mirjam Lammers deed 8 maanden onderzoek naar de behoefte aan levensbeschouwelijke vorming bij allochtone jongeren. Zij publiceerde een zeer informatief verslag met veel gegevens over (zelf)-organisaties in Brabant, samenvattingen van relevante literatuur en de conclusies, dat er veel behoefte is aan het spreken over levens- en zinvragen, dat jongeren daarvoor bij de moskeeverenigingen vaak maar slecht terecht kunnen en dat er daarom een aanbod moet zijn tot deskundigheidsbevordering van begeleiders van moslimjongeren (zowel beroepskrachten als vrijwilligers) in de vorm van cursussen. Er werd gekozen voor 'jongeren met een islamitische achtergrond' en niet voor 'islamitische jongeren', omdat de mate waarin de betreffende jongeren zich tot het islamitische geloof bekennen, uiteenlopend is. "Ook al is een jongere geen actief islamitische gelovige, dan nog kan zijn of haar religieus-culturele bagage, waarin de islam dan een impliciete rol speelt, van groot belang zijn voor zijn maatschappelijke positie en levensbeschouwelijke ontwikkeling" (Verslag blz. 6-7).

Bij de aanbieding van het rapport kwam van de zijde van ISBO, Islamitische Scholen Besturen Organisatie natuurlijk de vraag of die levensbeschouwing wel zo gemakkelijk onderscheiden kan wor-

den van de islamitische achtergrond. "Voor de deelnemers met een islamitische achtergrond bleek geloofsopvoeding de (uiteindelijk) doelstelling van het werken met jongeren te zijn. De niet-moslims hielden juist een pleidooi voor het loskoppelen van geloofsopvoeding van levensbeschouwelijke communicatie.." (Verslag blz. 32).

Religieuze Atlas van het Midden Oosten

Henriëtte R. Kraemer & Joop Verdonk, *Geloven in het Midden-Oosten*, Baarn: Ten Have, 1996, 156 f 24,90

Deze publikatie kwam tot stand op initiatief van de werkgroep Midden-Oosten van de Sectie Internationale Zaken van de Raad van Kerken. Het boek bevat twee delen. Het eerste deel gaat in vogelvlucht in op de politiek-culturele achtergrond van de gebeurtenissen in het Midden-Oosten. De verschillende stromingen onder de moslims en de christenen komen vooral aan bod in verband met het uitroepen van de Joodse Staat in 1948. De auteurs geven de reacties daarop weer van met name het Midden-Oosten, maar ook van de rest van de wereld. Door de voornamelijk historische beschrijvingen krijgen we zicht op de situatie van de drie religieuze gemeenschappen en hun huidige onderlinge relaties, alsmede de verhouding tussen godsdienst, maatschappij en staat.

In het tweede deel van het boek wordt een aantal visies besproken, waarmee de auteurs de discussie over de behandelde thema's willen stimuleren. Er worden daartoe vragen voorgelegd aan een zestal deskundigen, die ieder hun kijk op een bepaald thema geven. Het boek wordt afgesloten met een aantal gespreksthe-ma's. Er zijn per thema enkele vragen opgenomen, die uitermate geschikt zijn om in studiegroepen te beantwoorden.

Het boek is ook een 'opfrisser' voor wie snel zicht wil krijgen op de huidige situatie in het Midden-Oosten. Er zijn landkaartjes, een trefwoordenregister en een literatuurlijst voor verdere studie. - Berry van Oers.

God wil, maar geen kruistochten!

Pax Christi-Vlaanderen heeft een brochure uitgegeven voor de Vlaamse Vredesweek, begin oktober, de week van Franciscusdag. Thema is "Voorkom geweld, in het teken van de methode van Franciscus en de geweldloze weerbaarheid als er al geweld aanwezig is, 900 jaar na de kruistochten".

Een interreligieuze kalender voor 1997

Evenals vorig jaar geeft de *Katholieke Stichting Samenlevingsopbouw*. Zee-straat 55, 2518 AA Den Haag, de *Koloriet-Kalender* uit, de kalender geeft de data en extra informatie over de culturele en godsdienstige feesten van Joden, Hindoes, Moslims en Christenen, maar ook van de belangrijkste allochtone gemeenschappen in Nederland. Prijs is f 11,50, inclusief verzending, bij grotere aantallen korting. Tel. 070-360 0878 fax. 070-364 6814.

Modern Kruistocht-toerisme

Robert Mulder & Lejo Siepe, *In het voetspoor van de kruistochten. Reizen langs de route van Godfried van Bouillon*, Amsterdam: Arena, 1996, 216 blz. f 29,50, ISBN 90 6974 2446

Mulder en Siepe, journalisten, die al meer hebben gewerkt aan projecten over het Midden-Oosten, hebben de reis van Godfried van Bouillon uit 1096 nage-reisd. Ze hebben ook enkele zijpaden bewandeld: ze gaan ook door het voor-malige Joegoslavië, dat gelukkig niet bij

de eerste kruistochten was betrokken, maar later meer dan genoeg heeft moeten lijden van godsdienstig (mede) bepaalde oorlogen. Het boek is in een zeer onderhouden stijl geschreven, waarbij gemakkelijk van het heden wordt overgestapt naar het verleden. De toeristische toppers, de anekdotes, ook de niet-religieuze factoren krijgen ruim aandacht. Er wordt geen moralistische toon aangeslagen. De godsdienstige ijver en waanzin van sommigen wordt geplaatst naast de slechte oogst van 1095 in West-Europa, waardoor er in eigen land toch al weinig te eten was en de avonturiers zich dus maar voor deze tocht opmaakten. De Duitse keizer overwoog om Godfried, "vanwege diens slechte beheer van het hertogdom zijn taken te ontnemen" (29). Het kwam Godfried dus ook wel goed uit, zo'n

buitenlandse missie. Godfried werd geen echte officiële heilige van de katholieke kerk, maar er ontstond toch wel iets van een bedevaart-gevoel. In het kasteel van Bouillon staat nog zijn zetel. De gids vertelt: "Een jongedame die geen man kan vinden, vlijt zich neer op de zetel van Godfried, doet een wens en nog datzelfde jaar is ze getrouwd, gegarandeerd!" (32)

Er zijn ook vier radio-programma's gemaakt, die in Augustus zijn uitgezonden in het zondagmorgen-programma van de NPS-radio. Daar zijn ze ook te koop, via het programma *Onvoltooid Verleden Tijd*. Kortom, een vrij nuchter boekje, getuigend van een brede belangstelling, wel geheel in lijn met de vrij geringe aandacht die de herdenking van de kruistochten in Nederland hebben gekregen. - KS

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* El Kalima, christelijk centrum voor de betrekkingen tot de Islam, Zuidstraat 69, B-1000 Brussel (+32-02 511 8217) geeft het komende seizoen ruim aandacht aan het fenomeen van de kruistochten: 19 okt, 14.00-16.00, Jean-Luc Blanpain, "Het christelijk geloof ontmoet de islam". - 21-25 oktober de tentoonstelling "Van Algebra tot Pyjama". - 30 november: Xavière Remacle, "Traditionele waarden en westerse waarden". - 22 febr. 1997, in samenwerking met *Lumen Vitae*: een dag met de kruistochten als thema. - 22 maart 1997: Jean-Luc Blanpain, "De kruistochten zoals ze in die tijd gezien werden door het christelijke westen". - 26 april 1997: Jean Michot, voorzitter van de 'Hoge Raad van de Moslims van België' over "De mislukking van de kruistochten: analysis en overdenkingen van de Sjaikhul Islam Ibn Taymiyya". - 17 mei 1997 Dr. Emilio Platti over de "Kruistochten zoals ze in die tijd gezien werden door de christenen in het Oosten".

* Op zondag 22 september is er weer een "Dunya Open Podium" in het bibliotheektheater, Hoogstraat 10 te Rotterdam (vanaf 14.00 uur, entree gratis). Dichters met diverse culturele achtergronden, wonend in Nederland, zullen uit hun werk voordragen. De volgende data zijn: 9 febr en 13 april 1997.

* Prof. dr. Aboe Zaid verzorgt op maandag 30 september a.s. van 10.00 tot 16.00 uur, twee gastcolleges over het thema "Lezen van religieuze teksten: de hermeneutiek van Koran en Hadith; de plaats van vrouwen in de Koran". Plaats: Theologische Faculteit V.U., Boelelaan 1105, Amsterdam. Kosten in-

clusief lunch f 25,-. Voor nadere informatie tel. 033-496 0329.

* Op Franciscusdag, vrijdag 4 okt., houdt het Abrahamhuis in Genk de Zesde Interreligieuze Vredeswake van Christenen en Moslims, vanaf 19.00 uur in zaal 'De kaster' te Kolderbos-Langerlo/Genk. Thema is: "900 jaar later: begripvol en dialogaal met elkaar samenleven van christenen, joden en moslims".

* ISKB, Interkerkelijke Stichting Kerken en Buitenlanders viert op 7 nov. 16.00-22.00 uur met 120 vrijwilligers haar tien-jarig bestaan in het kerkcentrum van de Nicolaas-Monicaparochie, Boerhaaveplein 199 in Utrecht. Marokkaanse vrouwen spelen het toneelstuk "Marabia". Omer Kadan maakt muziek rond het thema: Aanpassen!? Tel. 030-294 7594

* De WIS, Werkgroep Interreligieuze Samenwerking, organiseert de zesde interreligieuze ontmoetingsdag op zondag 10 november in de Mozes en Aäronkerk, Waterlooplein 205 in Amsterdam. Van 10.30-13.00 zijn er drie sprekers vanuit de eigen levensbeschouwing. Na de lunch kan men kiezen uit een tiental werkgroepen. Daarnaast muziek, boekentafels en een slotviering. Entree f 15,-. Info: 070-3644590.

* Onder het thema *communicatie* wordt 10-17 november de zevende Migrantenweek gehouden. Inlichtingen bij Stichting Kerken en Multiculturele Samenleving, Luybenstraat 17; 5211 BR Den Bosch; 073-6143032.

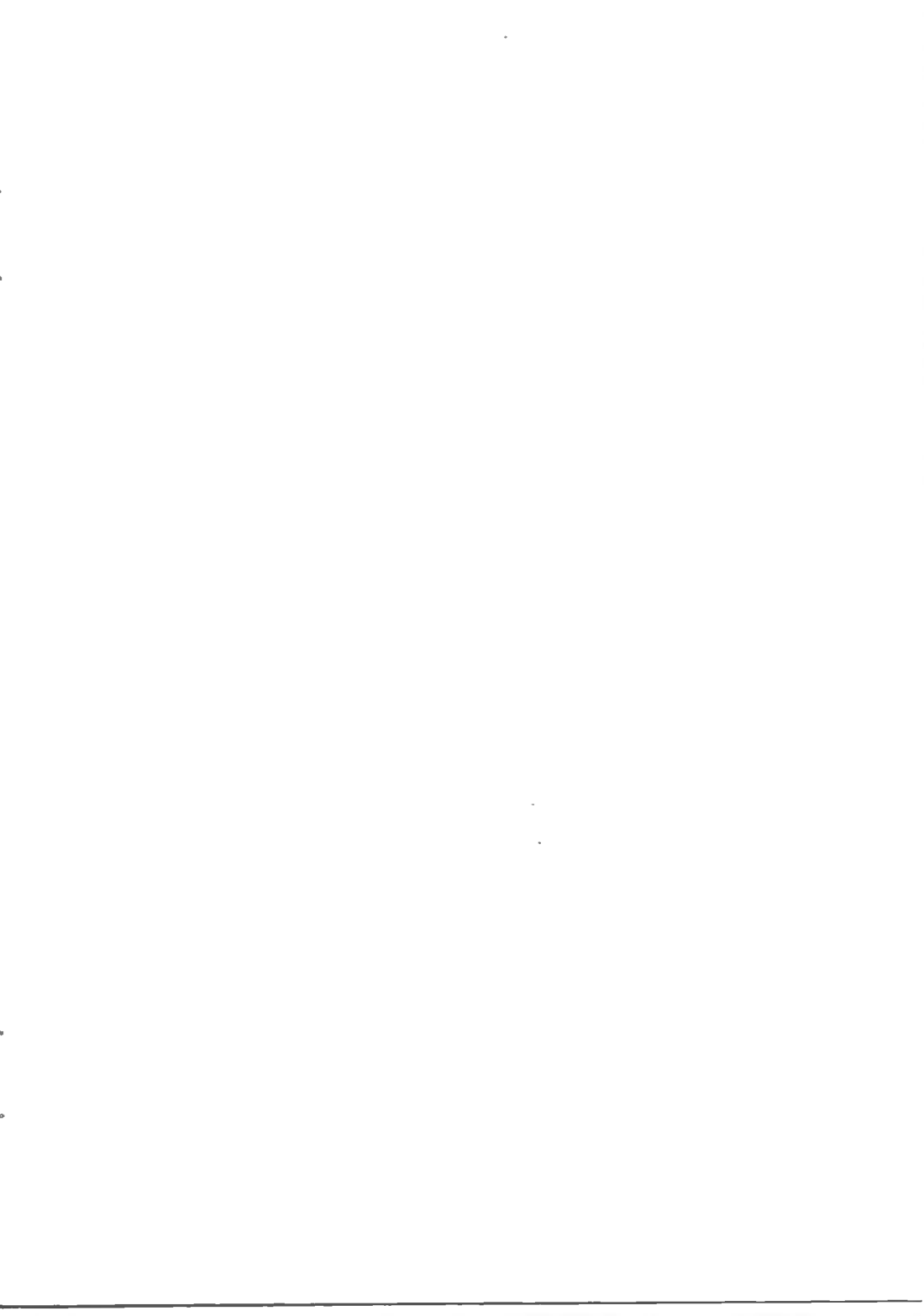
* Het Islamitisch Platform Zwolle

houdt een serie van vier leeshuisavonden op 17 sept., 12 november (met Mw Mariette Bogaers), 18 februari 1997 (met Dr. Jan Slomp) en 15 april 1997 (met Mw Mariette Bogaers). Plaats: Scheppingskerk, vanaf 19.45 uur; info: 038-4535156 en 4538065.

* Op zaterdag 16 november van 10.00 tot 16.00 uur, organiseert SOW-Ontmoeting met Moslims een leerhuis over de interpretatie van Abraham als voorloper van gelovigen, vanuit het perspectief van drie verwante tradities. Drie deskundige predikanten, ds. Cees Bouma, ds. Henk Huyser en ds. Meindert Dijkstra werken mee om deze

dag tot een informatieve en inspirerende ervaring te maken. Plaats: Toerustingscentrum GKN, Beaufortweg 18, LEUSDEN. Kosten f25,- inclusief lunch. Opgaven tel.(033) 496 03 70.

* In het Abdijhuihuis te Heeswijk (Brabant) wordt op 8 april 1997 een studiedag gehouden, exclusief voor priesters, pastoraal werkers en diakens met als thema "komen tot een ontmoeting tussen moslims en christenen"; info: Diocesaan Pastoraal Centrum, Den Bosch 073-6125499 (Jos Deckers) of Cura Migratorum 073-614 5159 (Berry van Oers).

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr. 3)